

Krisuppgörelsen mellan hattpartiet och Carl Fredrik Pechlin 1760

I

När ständerna i oktober 1760 samlades till Stockholm, var Sverige sedan tre år tillbaka invecklat i krig med Preussen. Kriget hade på sin tid beslutats av rådet, utan att ständerna blivit sammankallade, och medel till krigföringen hade åstadkommits med metoder, som ansågos stå i strid med grundlagarna. De svenska trupperna i Pommern hade knappast följts av framgång, och landets finansiella situation hade starkt försämrats under krigsåren. Växelkursen steg med 50 procent. Förhållandet mellan arméns högsta ledning och rådet hade redan från början präglats av ömsesidig brist på förtroende. Bland officerare i gemen rådde ett utbrett missnöje. Allteftersom tiden för ständernas sammankomst närmade sig, fick missnöjet ytterligare näring genom den s. k. capitafrågan. Denna gällde, huruvida de vid armén i Pommern tjänstgörande officerarna ägde rätt att under åberopande av sin ställning som huvudmän för sin ätt lämna sina förband och kommenderingar för att infinna sig vid riksdagen. Rådet sökte på olika vis förhindra, att befälskåren på detta sätt tunnades ut.

Det var sålunda i en för de maktägande ogynnsam situation, som ständerna samlades. Särskilt oroade sig hattpartiets ledare för ridderskapets och adelns sammansättning och hållning. Vad de framför allt fruktade för, var splittringen inom de egna leden. Generallöjtnanten Axel von Fersen, som befann sig vid armén i Pommern men av partiledningen designerats till dess lantmar-

skalkskandidat, lät i maj 1760 förstå, att han tvivlade på möjligheten av att återförena »patrioterna»,¹ ett uttryck, varmed han avsåg det egna partiets anhängare. Tvärtom, framhöll han i annat sammanhang, började »schismen från den senaste riksdagen» att på nytt göra sig gällande.² Av samma uppfattning var riksrådet C. F. Scheffer, som menade, att det var inställningen från riksdagens slut 1756, som nu aktualiserades på nytt.³ Opinionsbildningen syntes Scheffer kaotisk, ty ingen tänkte, som han gjort för kort tid sedan. Det fanns icke två men femtio olika åsikter beträffande landets intresse och bästa.⁴ »Hederligt folk och vänner» torde det bli ont om, när ständerna möttes, fruktade Fersen.⁵

Tanken på de svårigheter och besvär, som under sådana omständigheter måste vara förenade med ansvaret för riksdagens högsta ledning, kom därför Fersen att länge tveka att mottaga den erbjudna lantmarskalksstaven. Han övervägde rent av att stanna kvar vid armén för att undgå de trakasserier, som förbereddes i Sverige, anförtrorde han i augusti sin svåger, riksrådet Claes Ekeblad.⁶ Slutligen gav han dock vika för påtryckningarna, och mot slutet av september anlände han till Stockholm för att på ort och ställe göra sig förtrogen med ställningar och förhållanden.⁷

Några dagar efter sin ankomst till huvudstaden skildrade han sina iakttagelser av läget där för den pommerska arméns kom-

¹ A. v. Fersen till C. Ekeblad 5/5 1760. Engeström B VII. Kungl. bibl.

² A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 9/6 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

³ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 27/5 1760. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

⁴ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 18/7 1760. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

⁵ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 21/9 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

⁶ A. v. Fersen till C. Ekeblad 22/8 1760. Engeström B VII. Kungl. bibl.

⁷ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 30/9 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

menderande general Jakob Albrekt Lantingshausen. Från rådets sida, framhöll Fersen, röjdes ett anmärkningsvärt lättsinne. Höpken, Tessin, Palmstierna och Hamilton hade rest ut på landet, Scheffer till Drottningholm. Fersen hade blott för en kortare stund lyckats träffa kanslipresidenten. De båda herrarna hade då försäkrat varandra om den mest uppriktiga vänskap samt lovat glömma allt gammalt groll. Fersen ansåg sig för sin del ha varit absolut uppriktig.

I fråga om hattpartiets högsta ledning hade Fersen ej kunnat upptäcka några tendenser till verklig partibildning bland rådets medlemmar. Åtskilliga funnos väl, som inte sympatiserade med varandra, men i fråga om de politiska problemen existerade varken något parti eller någon chef. Fersen beklagade denna brist.

Helt annorlunda förhöll det sig med allmänheten. Hos den rådde en babylonisk förbistring, allt var disharmoni och misstro. Ett slutgiltigt omdöme ansåg sig Fersen ej kunna fälla, men sina preliminära iakttagelser sammanfattade han sålunda. Det gamla mösspartiet präglades av lugn och arbetade synbarligen med all tänkbar finess. Hattarna däremot voro delade i två grupper, den ena under ledning av förutvarande riksrådet F. Wrede tillsammans med H. H. Boije, den andra under överste C. F. Pechlin. Wredes program gick ut på att man skulle granska rådets förvaltning samt fälla en sådan dom, vartill undersökningen kunde föranleda. Man skulle rätta till sådant, som stod till att bota, slå vakt om friheten och låta den tjäna statens nytta. Slutligen borde man återupprätta rikets finanser, som hotade med bankrutt, samt intaga en positiv hållning i fråga om kriget.

Om Pechlin, som vid föregående riksdag hört till hattarnas mest pålitliga element, berättade Fersen, att han nu »rörde upp himmel och jord». Han samlade missnöjet och gjorde sig till talesman för förmenta orättvisor. Hans kamp riktade sig mot hovet, rådet och arméledningen. Endast död eller landsflykt kunde rentvå staten och armén från skam och olyckor. Pechlin,

som med sin våldsamma agitation också sökte jämna vägen till egen upphöjelse, hade lyckats samla en talrik skara av anhängare, »alla lika fanatiska som han själv».

Presidenten i kammarkollegium C. F. von Höpken, en broder till kanslipresidenten, hade övergivit både Wrede och Pechlin samt förhöll sig passiv. Statssekreteraren M. von Hermansson däremot hade slutit sig till Wrede. Vad de ofrälse stånden beträffade, gingo de sin egen väg. De ville bedriva sin partiverksamhet oberoende av Wrede och Pechlin. Särskilt fruktade de den senares inflytande.

Rådet, ämbetsmännen och de främmande makternas representanter voro invecklade i kamp mot Pechlin och hans anhängare. Pechlin hade sedan några dagar börjat verka för en utjämning, men Fersen fruktade, att sinnena blivit så itända, att en förlikning ej skulle kunna åstadkommas.

»De tre sekterna» invigde Fersen i sitt förtroende. Utan att låta sig indraga i den allmänna villervallan sökte han, enligt vad han påstod, verka utjämnande på motsatserna genom att vädja till känslan av ansvar och lojalitet mot landet. Han vågade dock ej hoppas på att med sina föreställningar göra något större intryck. Föga fattades i att han övergäve allt och återvände till armén. Det krig, som förestod i riksdagen, hotade att bli mera bedrövtligt än det i Pommern.⁸

Mösspartiets och hovets kandidat till lantmarskalksposten hade ursprungligen varit överste T. G. Rudbeck. Hans kandidatur övergavs dock till förmån för generallöjtnant Adam Horn. Kanslipresidenten, som underhöll en hövisk brevväxling med Horn, sökte förmå denne avstå från att infinna sig vid riksdagen. Höpken sade sig i detta sammanhang ej ta hänsyn till sina egna önskemål och intressen. »Ni bär i Edert hjärta», framhöll han, »starkare skäl att stanna vid armén». Nit och fosterlandskärlek talade för hänsyn till armén och dess trängande behov. Endast

⁸ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 30/9 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

Horn kunde med sitt exempel hejda en fördärvlig och neslig fanflykt. Sköna voro adelns privilegier, skönare vore att för ett ögonblick avstå från dem, när konungens tjänst kallade.⁹ Det var dock förgäves, som Höpken vädjade till Horn. Den 13 oktober anlände denne till Stockholm.¹⁰

Splittringen inom hattpartiet, för vilken Scheffer och Fersen oroat sig, kunde ej övervinnas. Den ledde till att missnöjda element sammanslöto sig och under Pechlins ledning bildade ett självständigt, nytt parti, vanligtvis kallat lantpartiet eller rätt och slätt det tredje partiet.¹¹

Pechlins parti uppmärksammades ej minst av de främmande sändebuden i Stockholm. Dansken O. von Schack, som ofta erhöll sina upplysningar från Scheffer, ansåg, att det nya partiet i lika hög grad var missnöjt med hovet som med rådet och därför vid motsättningar mellan dessa båda komme att ställa sig neutralt. Förr eller senare, ansåg Schack, måste partiet dock träffa ett val. Detta skulle då mera dikteras av hat till det ena partiet än av kärlek till det andra. Det antogs, fortsatte Schack, att partiet syftade till en begränsning av rådets makt, dock utan att vilja upphäva grundlagarna.¹²

Lantpartiets av Schack förutsedda orientering mot ettdera av de båda stora partierna tycktes vara avgjord redan inför lantmarskalksualet. Tre dagar före riksdagens öppnande trodde Schack sig veta, att partiets ledare lovat stödja valet av Fersen till lantmarskalk.¹³

Det länge förberedda och med stor spänning motsedda valet

⁹ A. J. v. Höpken till A. Horn 26/9 1760. Riksrådet greve Anders Johan von Höpkens skrifter samlade och i urval utg. af C. SILFVERSTOLPE I s. 364. Stockholm 1890.

¹⁰ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 14/10 1760. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

¹¹ Frågan om partiväsendet vid riksdagen 1760–1762 ämnar förf. närmare behandla i annat sammanhang.

¹² O. v. Schacks rapport 29/8 1760. Rigsarkivet. Köpenhamn.

¹³ O. v. Schacks rapport 17/10 1760. Rigsarkivet. Köpenhamn.

ägde rum den 20 oktober. Samma dag var å riddarhusporten anbragt ett anslag, där följande psalmverser kunde läsas: 304: 1 och 10. Ordet »horn», som förekommer på ett par ställen i psalmen, gav åt denna ett slags aktualitetsvärde. Särskilt sista strofen är av intresse i detta sammanhang: »Men Gud skall sinom konung makt och ärlig seger giva, om honom hålla vård och vakt, att han skall oskadd bliva. Gud skall hans horn upphöja så, att han skall överhanden få och sina fiender tvinga».¹⁴ Denna fromma förvisning kom dock på skam. Fersen tog hem segern med 571 röster mot 352 för Horn.¹⁵

Lantmarskalksualets utgång var en stor framgång för hattpartiet. Likaså kunde talmän i de övriga stånden samt ledamöter i utskott och deputationer tillsättas under utnyttjande av den förliga vind, som under riksdagens inledningsskede gynnade hattpartiet. Men snart nog inträdde för partiet motigheter på riddarhuset. Utvecklingen sattes i närmaste samband med Pechlins uppträdande. Sedan blott en vecka förflutit efter lantmarskalksualet, kunde Fersen underrätta Lantingshausen, att Pechlin gjorde gemensam sak med »Rudbeck, Oelreich och mösorna». Flera hattar, fortsatte Fersen, hade anslutit sig till denna grupp, och generallöjtnant Augustin Ehrensvärd i Pommern hade sällat sig till de missnöjda. Denne påstod sig vara övergiven av »sina vänner». Ett rykte förmälde även, att Ehrensvärd och Lantingshausen blivit oense. Dessa rykten spredos enligt Fersens uppfattning i syfte att skapa missnöje och därigenom motarbeta hattarnas åtgärder. Fersen antydde samtidigt ryktenas källa: Pechlin, »som Gud måtte förgöra», anlidade allt slags nedrighet, varav lögn var den minsta.¹⁶

¹⁴ C. J. Ekeblads dagbok 20/10 1760. I:p 14: 1. Kungl. bibl. Ekeblad skriver: »Allusion till närvarande omständigheter lärer läsaren utan uttydning finna»; Nordin 950 fol. 108. Universitetsbibl. Uppsala.

¹⁵ Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 20/10 1760.

¹⁶ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 27/10 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

Pechlins uppträdande hade föranlett hattarna, vilka som nämnts behärskade de för val till utskott och deputationer förordnade elektorerna, att vidtaga sådana åtgärder, som kunde leda till att han utestängdes från sekreta utskottet.¹⁷ Oppositionens motdrag gick då ut på att fördröja och förhindra utskott och deputationer att träda i verksamhet. Denna obstruktionspolitik var enligt Fersen mössornas och Pechlins verk.¹⁸ Kring Pechlin fylkade sig en stor del av de yngre militärerna.¹⁹

Lantpartiets förening med mösspartiet i opposition mot rådet och hattpartiet gav snart utslag på riddarhuset. En votering den 31 oktober angående behandling av instruktioner för utskott och deputationer vanns av hattarna med blott 340 röster mot 320. Den för rådet ömtåliga capitafrågan vållade många strider på riddarhuset. Ett förslag om tillsättandet av en särskild deputation för ärendets behandling stöddes av Pechlin och hans folk men motarbetades av hattarna vid plenum den 6 november. I voteringen fingo dessa se sig slagna med 419 röster mot 415. Visserligen lyckades de den 20 november att med 470 röster mot 421 avvärja ett försök av oppositionen att förmå medstånden ändra sina beslut rörande formen för behandling av capitafrågan, men frågan om komplettering av rådet, där två platser voro vakanta, medförde den 1 december ett eklatant nederlag för hattarna. Oppositionen krävde vid detta tillfälle, att den elektorsförsamling, som skulle upprätta förslag till besättande av de lediga rådsplatserna, borde utses av bänkmännen. Hattarna däremot yrkade på att praxis borde följas, enligt vilken de vid riksdagens början utsedda elektorerna, som förrättat valen till utskott och deputationer, borde välja rådselektorer.

¹⁷ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 28/10 1760. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

¹⁸ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 31/10 1760. Den 21/11 skriver Fersen: *Le misérable partisan --- se prête à tout ce qui tend au désordre. Det torde vara Pechlin, som åsyftas.* Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

¹⁹ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 2/12 1760. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

Bakom denna meningsmotsättning i procedurfrågan lågo politiska realiteter av första ordningen. Bland de ordinarie elektorerna, som utsetts, medan hattarna ännu överlägset behärskade riddarhuset, hade deras anhängare majoritet. Under den därpå följande tiden hade, som nämnts, oppositionen vunnit terräng. Skulle bänkmännen inträda som elektorer, var det därför fara värt, att majoriteten i valförsamlingen skulle komma att tillfalla oppositionen. Striden om bänkmän contra ordinarie elektorer blev också häftig och avslutades med votering efter ett plenum, som pågått i jämnt tolv timmar. Oppositionens yrkande segrade med 474 röster mot 394. Majoriteten på riddarhuset hade därmed gått över från hattpartiet till oppositionspartierna. Denna nya maktfördelning mellan partierna blev bestående under återstoden av höstsessionen 1760. De två ytterligare voteringar, som företogs den 11 och den 15 december, vunnos båda av oppositionen.

Vid mitten av december måste hattledarna erkänna sitt nederlag. Mössorna med Pechlin i spetsen, skrev Scheffer, förfogade över en avgjord pluralitet. Alla deras yrkanden segrade, även sådana som stodo i klar strid med lagar och förordningar. Det återstod blott att med tålmod och resignation avvakta, vad det behagade dem att besluta i fråga om statens öde.²⁰ Fersen var föga mer tillitsfull. Ständernas pluralitet var fientlig mot rådet. Att bedja för riksdagen var det enda Fersen kunde göra, men han satte föga lit till böner. Han sökte trösta sig med hoppet, att allt ont, som skulle kunna hända, ej behövde inträffa.²¹

Uppfattningen, att Pechlin i samband med partiställningens förändring på riddarhuset spelat en avgörande roll, delas av de främmande sändebuden. Den franske ambassadören L. d. C. d'Havrincour menade visserligen den 7 november, att Pechlin, som för tillfället övergivits av många anhängare och vore starkt

²⁰ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 16/12 1760. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

²¹ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 16/12 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

diskrediterad, möjligen skulle kunna angripas personligen och utvoterats från riddarhuset. Åsikten, att Pechlin blivit mer eller mindre isolerad, tvangs d'Havrincour snart nog att överge. Utgången av striden om sättet att utse rådselektorer hade enligt sändebudets mening avgjorts genom Pechlins intriger.²²

Från och med månadsskiftet november-december möta också i sändebudsrapporterna uppgifter om att Pechlins och hans anhängares styrka befann sig i tillväxt. Schack fann, att »hovpartiet» och de »missnöjdas» parti tydligt erövrade mark från »det goda partiet». Tillsammans voro de båda oppositionspartierna starkare än rådspartiet och skulle förmodligen bevara detta övertag under hela den återstående riksdagen. Han förutsåg stora aktioner från hovets sida.²³

Det franska sändebudet kunde meddela, att man vid plenum den 27 november väntat ett angrepp på lantmarskalken personligen. Pechlin och hans vänner ämnade antingen bestrida lagligheten av hans val eller på annat sätt söka frånta honom lantmarskalksstaven. Intet framkom emellertid i denna riktning. Möjligen hade Pechlin ej känt sig säker om framgång, men det kunde också tänkas, att hans plan endast blivit uppskjuten. Målet för Pechlins strävanden vore enligt d'Havrincour ej i allo detsamma som hovets. För Pechlin gällde det att komma lantmarskalken och tre eller fyra rådsherrar till livs. Däremot hade han intet gemensamt med hovets planer i fråga om regeringsättet och utrikespolitiken. I en depesch några dagar efter det dessa upplysningar lämnats angav d'Havrincour som Pechlins politiska mål avsättning av fem eller sex ledande rådsmedlemmar men bibehållande av regeringsformen och allianssystemet.²⁴

Just i dessa dagar var Pechlin färdig med den form, i vilken angreppet mot rådet skulle företagas. Den 3 december under-

²² L. d. C. d'Havrincours rapporter 7/11, 5/12 1760. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

²³ O. v. Schacks rapporter 2/12, 5/12 1760. Rigsarkivet. Köpenhamn.

²⁴ L. d. C. d'Havrincours rapporter 28/11, 5/12 1760. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

tecknade han ett memorial till ridderskapet och adeln, vilket han yrkade att få underställa jämväl de tre övriga stånden.

Memorialet innehöll en svidande vidräkning med den politik, som förts sedan sistförflutna riksdag. Det utgick från en rad beslut och författningar, som antagits av denna riksdag. Pechlin erinrade om beslut i syfte att befordra ett snabbt verkställande av antagna lagar och förordningar, beståndet och skyddandet av regeringssättet samt bevarandet av freden. Skattelindring, försvarsväsendets förkovran, anläggandet av kanaler och genomförandet av andra kommunikationstekniska förbättringar hade av ständerna beslutats. De hade även sökt vidtaga åtgärder för att återställa jämvikt i handeln.

Dessa av riksdagen fattade beslut och uttalade principer hade ej lett till verkställighet. Sverige befann sig i krig, sedan regeringen låtit armén gå till angrepp mot Preussen med 20.000 man, vilka sedermera förstärkts med ytterligare 10.000 man.

Till följd av kriget hade arbetet på försvarsväsendets och kommunikationernas iståndsättande fått ligga nere. Medel, anvisade för dessa ändamål, hade slukats av krigföringen, för vars finansiering även lotterier anordnats och lån upptagits. Men likväl hade dessa förhållanden ej föranlett rådet att jämlikt regeringsformen och riksdagsordningen sammankalla ständerna, för att de skulle bli i tillfälle att överlägga om och vidtaga de åtgärder, som den uppkomna situationen krävde. Förbudet mot brännvinstillverkning bestod alltjämt, vilket direkt stred mot ständernas fattade beslut.

Pechlins anmärkningar mot rådet gällde även andra sidor av landets styrelse och förvaltning. Reglementet för arméns pensionskassa samt tjänstebetänkandet voro de författningar, som skulle följas, då det gällde befordringar vid armén. De hade emellertid ej iakttagits, varför missnöje rådde vid armén. Ständernas beslut om inrättande av pensionskassa för civilstaten hade ej verkställts. En myntreglering, något som vore en ständerna förbehållen rättighet, hade företagits beträffande det

pommerska myntet, vars halt nu ej höll mer än 50 procent. Tryckfriheten hade inskränkts.

Pechlin hävdade, att de ansvariga borde beredas tillfälle förklara sig samt därvid uppge sina motiv och avsikter. »Men som det emot ständernas förmodan hänt, att grundlagars rätta förstånd har blivit tvivelaktigt, deras verkställighet eftersatt och ständers utstakade system till rikets välfärd utur akt låtet medelst deltagande i kriget utan att inhämta ständers utlåtande därom», och då i anslutning härtill en rad olägenheter yppat sig, fann sig Pechlin föranlåten begära, att ridderskapet och adeln jämte medstånden måtte i en särskild stor deputation överlägga om och avgöra alla påtalade »quaestiones legis».

Memorialet avslutades med en hänvisning till att ständerna bäst visade sin »sorgfällighet för det allmänna» genom att »vårda rikets lagar, upprätta den lidande och sätta de emot lagarna brottsliga ur stånd att vidare kunna skada varken det allmänna eller någon enskild».²⁵

Anklagelserna mot rådet för att ha kränkt grundlagarna och ringaktat ständernas beslut äro tydliga nog. Men i fråga om de åtgärder, som borde vidtagas mot de felande, kunde memorialet läsas på mer än ett sätt. Dels förordades en ständernas undersökning genom en deputation av »quaestiones legis», dels framhölls betydelsen av att ständerna själva satte de brottsliga ur stånd att i fortsättningen verka till skada för landet. Det engelska sändebudet J. Goodricke, som ursprungligen avsetts för Sverige men kommit att stanna i Köpenhamn, var också av den mening, att Pechlin avsiktligt formulerat sitt memorial så, att han undvikit låsa fast sig i någon viss position. Formuleringen lämnade honom möjlighet att dra sig tillbaka, för den händelse han längre fram skulle finna lämpligt anse, att rådet kunde försvara sig gentemot de anklagelser, som riktats mot detsamma.²⁶

²⁵ C. F. Pechlin, memorial 3/12 1760. Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 1, Bilagor s. 76.

²⁶ J. Goodricks rapport 30/12 1760. Publ. rec. off. London.

Pechlins memorial upplästes på riddarhuset den 5 december men blev vid detta tillfälle bordlagt utan diskussion.²⁷

Med ingivandet av Pechlins memorial om tillsättandet av en stor särskild deputation för granskning av den sedan sista riksdagens avslutande förda politiken stod rådet, sedan pluraliteten på riddarhuset övergått till oppositionen, inför ett hot, om vars räckvidd ingen med bestämdhet kunde veta något. Men möjligheten av att deputationens granskning kunde leda till de allvarligaste personliga konsekvenser för de närmast ansvariga låg i öppen dag. Rådets främste ledamot, kanslipresident A. J. von Höpken, var också medveten om den fara, som hotade. I ett personligt brev den 10 december vädjade han till lantmarskalken att söka besvärja stormen.

Höpken inledde denna skrivelse med en hänvisning till vad lantmarskalken dagen förut meddelat angående resultaten av en konferens hos Augustin Ehrensvärd, som nyligen återkommit från Pommern. Vid denna konferens skulle enligt Höpkens referat av Fersens muntliga berättelse ha överenskommit, »att sedan en stor sekret deputation infordrat rådets skäl och motiver, varför det icke sammankallade ständerna, och rådet därpå svarat och fogat en art av bekännelse antingen av dess erreur eller felsteg, varigenom ständerna kunde blidkas och till nåd förmås, så kunna alla saker sedermera bringas till lugn och saktmodighet och riksdagen komma uti skick och ordning».

Höpken var ej övertygad om riktigheten av dessa spekulationer: »Jag lämnar därhän, att följden bleve denna». Han frågade sig i stället, hur ett dylikt tillvägagångssätt med »rådets humiliation» skulle återverka på Sveriges utrikespolitiska kurs. Det allianssystem, som var förknippat med kriget mot Preussen, måste överges, och han antydde, att de utpekade rådsherrarna kunde komma att begära sitt avsked.

Men även inom landet skulle den påtänkta räfsten med rådet

²⁷ Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 5/12 1760.

få allvarliga konsekvenser. Berövat folkets stöd måste nämligen rådet söka sig till konungamakten. Det skulle komma att bli »konungens och icke rikets råd». Själva författningen hotades med »total ändring». Således skulle man stå inför en revolution. »P[echlin] triumferar från början till slutet.»²⁸

Det var förgäves, som kanslipresidenten genom sin vädjan till lantmarskalkens »mogna beprövande» sökte omintetgöra Pechlins plan på räfst med rådet. Vid början av plenum den 11 december begärde Pechlin, att hans memorial måtte föredragas, vilket lantmarskalken beviljade samtidigt som han tillade, att jämväl de memorial, som »i anseende till» Pechlins inlaga inkommit, ävenledes måtte uppläsas. Pechlin insisterade, att hans eget memorial måtte tagas först. Därefter upplästes detta samt sex andra i samma ärende. I dessa yrkades av Chr. Rappe på ordinarie deputation och utskott, A. Ehrensvärd på en större deputation, F. Lagersvärd på en deputation »på sätt, som Sveriges lag föreskriver», d. v. s. jämlikt § 13 riksdagsordningen, J. E. Vicken på en särskild deputation eller kommission jämlikt samma § samt F. O. Wrangel på en särskild stor deputation jämlikt samma §. A. Fredenstiernas memorial tog sikte på ärendets behandling genom sekreta utskottet.²⁹

I den debatt, som vidtog, sedan dessa memorial upplästes, gjordes blott ett uttalande, som fullständigt gick emot Pechlins yrkande på deputation. Det var Christer Horn, som gjorde sig till talesman för de i Höpkens nyss citerade brev framförda betänkligheterna mot rådsräfst. Med tanke på de konsekvenser en dylik kunde få borde man gå fram försiktigt: »Vi böra se på framtiden och efterse, huru riket kan räddas från obestånd». I övrigt rörde sig diskussionen kring tre alternativ: 1. ärendet borde överlämnas till stora deputationen, d. v. s. sekreta utskottet + sekreta deputationen + ytterligare företrädare för stånden;

²⁸ A. J. v. Höpken till A. v. Fersen 10/12 1760. Riksrådet --- Anders Johan von Höpkens skrifter 1 s. 350.

²⁹ Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 1. Bilagor s. 81 ff.

2. ärendet borde först efter utredning i stora deputationen överlämnas till en särskild deputation, med vilkens konstituering man tills vidare kunde dröja; 3. ärendet borde omedelbart överlämnas till en särskild deputation. Sedan diskussionen pågått någon tid, ställde lantmarskalken proposition på en deputation för undersökning om lagarnas verkställighet, vilken antogs utan votering. Han anvisade därefter som ämne för överläggning, huruvida den sålunda beslutade deputationen borde vara »en särskild ny deputation» eller »en stor deputation, som efter vanligheten består av 100:de utav ridderskapet och adeln». Efter ytterligare debatt godtogs följande proposition till voteringsordning: »Bifaller ridderskapet och adeln, att en stor deputation sättes över grundlagarnas verkställighet på samma sätt som vid sista riksdag, nämligen av sekreta utskottet och sekreta deputationen med vanlig tillökning av ridderskapets och adelns ledamöter? Vinner nej, så bliver en särskild deputation därtill förordnad av 100:de ridderskapets och adelns ledamöter.» I voteringen segrade nej med 487 röster mot 408.³⁰ Sedan präster och bönder fattat beslut i samma riktning som adeln, medan borgarna gått på en motsatt linje, hade ständerna sålunda beslutat tillsätta en stor särskild deputation.³¹ Pechlin hade genomdrivit sin vilja, och lantmarskalken hade ej sökt lägga hinder i vägen för honom.

Vid plenum på riddarhuset den 15 december upptogs frågan om sättet att utse ledamöter i stora särskilda deputationen. Två meningar stodo mot varandra. Den ena yrkade på att deputationens ledamöter skulle väljas av elektorerna, d. v. s. av dem som tidigare valt sekreta utskottet samt andra utskott och deputationer. Den andra meningen, som bl. a. Pechlin hävdade, gick ut på att rådselktorerna i förevarande fall borde sättas i stället för de ordinarie elektorerna. Den förra meningens talesmän åbe-

³⁰ Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 11/12 1760.

³¹ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 2 uppl. 5 s. 20. Stockholm 1900.

ropade riksdagsordningens § 14, den senare förklarade denna § ej utgöra hinder för dess yrkande. Däremot anfördes från detta håll som positivt argument till förmån för förslaget om rådsselektorer främst den omständigheten, att ett val av dessa kunde ändras av plenum, medan de ordinarie elektorernas val vore undandraget ständernas kritik. Ville t. ex. sistnämnda elektorer till stora särskilda deputationen utse sekreta utskottet och sekreta deputationen, vilket direkt stred mot ridderskapets och adelns beslut den 11 december angående deputationens sammansättning, skulle ståendet vara förhindrat genomdriva rättelse härutinnan.

Striden om valsättet avgjordes genom votering, varvid den av Pechlin förfäktade meningen segrade med 462 röster mot 425. Utan votering hade ståendet tidigare beslutat sammanträda följande dag för uppgörande av instruktion för stora särskilda deputationen.³²

Debatterna den 11 december angående stor eller särskild deputation samt den 15 rörande ordinarie elektorer eller rådsselektorer hade å ömse sidor förts med återopande av riksdagsordningen, gängse praxis och med anförande av de mest sakliga argument. Icke desto mindre bör man i likhet med C. G. Malmström bakom denna strid se rent partitaktiska beräkningar. Sekreta utskottet och de ordinarie elektorerna hade utsetts vid riksdagens början och återspeglade de vid den tiden rådande partiförhållandena. Hattarna och rådet kunde i båda församlingarna påräkna majoritet. Men under höstens lopp hade oppositionspartierna nästan oavbrutet vunnit terräng, och vid voteringarna från och med månadsskiftet november–december voro hattarna underlägsna. Det låg i sakens natur, att de sistnämnda sökte tillämpa sådana arbetsformer, att deras ursprungliga majoritet kunde utnyttjas. Men det var också naturligt, att oppositionspartierna ej voro sinnade att avstå från de maktresurser,

³² Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 15/12 1760.

som under de gångna riksdagsmånaderna blivit en frukt av deras oförtrutna arbete.³³

Under den tid, som återstod till julferierna, blev på riddarhuset instruktion för stora särskilda deputationen fastställd, och dess ledamöter utsågos genom rådsselektorerna. Enligt det av riddarhussekreteraren uppgjorda förslaget till instruktion var deputationens första uppgift »att pröva, *vilka krig* kunna börjas och fortsättas utan rikets ständers sammankallande». På Pechlins förslag utbyttes orden *vilka krig* mot *huru krig*. Även i övrigt hade han några ändringsförslag, vilka av ståndet godtogos.³⁴

Pechlin hade sedan flera veckor kunnat dirigera riddarhusets överläggningar och beslut. Den 18 december anmäldes till yttermera visso, att han invalts i sekreta utskottet som ersättare för en förutvarande ledamot.³⁵ Med säte och stämma i detta utskott samt i den av honom själv åvägabragta stora särskilda deputationen var Pechlin nu rustad att inleda det angrepp mot rådet, varom så länge kämpats. Angreppet kunde blott tills vidare uppskjutas. Genom att det regeringstroga borgarståndet vägrade att för sin del avgöra frågan om instruktion för deputationen, blev det möjligt att fördröja dess debut till efter julferierna.

II

Höstsessionens sista plena höllos den 22 december. Vid denna tid härskade pessimism och förtvivlan bland hattarna. Riksrådet Scheffer konstaterade den 16 december, att mössorna med Pechlin i spetsen voro i besittning av en klar pluralitet. Denna majoritet, framhöll han den 23 december, hade till enda mål att förfölja rådet och att upphäva allt, som utträttats under den föregående riksdagen. Intet motstånd var längre möjligt. »Vi avvakta

³³ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia 5 s. 16, 19; F. LAGERROTH i: Sveriges riksdag 1: 6 s. 55. Stockholm 1934.

³⁴ Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar, utg. A. BRUSEWITZ, s. 285. Stockholm 1916; Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 18/12 1760.

³⁵ Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 18/12 1760.

med fullständig passivitet, vad det kan behaga det dominerande partiet att besluta om vårt öde.» Vid årets slut framhöll han, att ett visst lugn rådde och kunde väntas bestå fram till den 12 januari, då ständerna på nytt skulle sammankomma. Pechlin arbetade dock dag och natt på att stärka sitt parti. Han skulle säkert lyckas, ty fanatismen brukade alltid locka till sig mängden. Den 5 januari berättade han, att Pechlin alltsedan riksdagens öppnande hållit sig borta från hovet, oaktat han stått i spetsen för dess parti. Nu hade han satt sig över anständighetens krav även i detta stycke. I Rudbecks sällskap hade han besökt Ulriksdal och där dinerat med deras majestäter. »Jag avstår från varje kommentar.»³⁶ Även lantmarskalken var övertygad om att rådets nederlag var oundvikligt, men han uttryckte sig mindre patetiskt: mössorna hade »tagit hem potten».³⁷

En till namnet okänd ledamot av riddarhuset gav i brev till en officer vid armén i Pommern i expressiva vändningar uttryck åt ragnaröksstämningen: »Allt är förlorat. Staten existerar inte längre. – – – Den 14 (sic) januari återta ständerna sina sammankomster. Det är då man kommer att avlägsna hattarna. Mössornas välde kommer att ta sin början med år 1761.»³⁸

När ständerna efter juluppehållet ånyo samlades, visade sig dessa olycksprofetior betydligt överdrivna. Stora särskilda deputationen lät inte mycket höra av sig. Hattrådet störtades ej. Endast tre av dess ledamöter behövde träda tillbaka. I övrigt slapp rådet undan med en föreställning. Till finansernas sanering och arméns understöd beslöt man upptaga ett utländskt lån om tre millioner riksdaler.

Förklaringen till denna för hattarna oväntat gynnsamma utveckling gavs första gången av C. G. Malmström. Vid sina forsk-

³⁶ C. F. Scheffer till J. A. Lantingshausen 16/12, 23/12, 30/12 1760, 5/1 1761. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

³⁷ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 21/12 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

³⁸ Anonym till anonym 30/12 1760. Bilaga till: J. A. Lantingshausen till A. v. Fersen 13/1 1761. Stavsundssaml. Riksarkivet.

ningar i det franska utrikesdepartementets arkiv hade han inhämtat, att under riksdagens juluppehåll en förlikning ingåtts mellan ambassadör d'Havrincour, lantmarskalken och Pechlin. Förlikningen, vilken kommit till stånd på ambassadörens tillskyndan, gick ut på att Höpken, Palmstierna och Scheffer skulle lämna rådet, men att den politiska kursen skulle bibehållas. Pechlin skulle alltjämt i det offentliga angripa lantmarskalken men i hemlighet samverka med denne. Han skulle slutligen hållas skadeslös för sina omkostnader.³⁹

Denna skildring byggde Malmström på några rapporter, som d'Havrincour avgav under december 1760 och januari 1761. Med hänsyn till deras betydelse för Malmströms framställning skola de här refereras.

Den 5 december, samma dag som Pechlins memorial angående en stor särskild deputation första gången lästes på riddarhuset, författade d'Havrincour en rapport. Han uppehöll sig utförligt vid det den 1 december hållna plenum, vid vilket beslutet om rådselektorernas utseende genom bänkmän genomdrevs. Pechlins roll härvid understrykes, och de olika partiernas program skisseras. Om plenum den 5 december och Pechlins memorial innehöll d'Havrincours rapport däremot intet.⁴⁰

Jämmt en vecka senare, den 12 december, avgick en ny rapport från sändebudet. Nu är frågan om den stora särskilda deputationen och därmed sammanhängande ärenden det centrala ämnet. I början av då innevarande vecka (7/12–13/12) hade d'Havrincour enligt denna depesch blivit underkunnig om att Pechlins parti och »hovpartiet» i hemlighet beslutat genomdriva tillsättandet av en kommission med uppgift att döma rådet. Anklagelsepunkterna voro tvenne, dels att rådet uraktlåtit att sammankalla ständerna med anledning av krigsutbrottet, dels att rådet på eget bevåg använt extraordinära medel. Då d'Hav-

³⁹ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia 5 s. 24 f.

⁴⁰ L. d. C. d'Havrincours rapport 5/12 1760. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

rincour erhållit upplysning om oppositionens planer, meddelade han dem till sina närmaste »vänner» samt anmodade en av dem att uppsöka Pechlin för att göra denne vissa föreställningar beträffande de följder, som hans intriger och hans partis manövrer kunde antagas leda till. Sändebudets talesman, som var förbjuden röja sin uppdragsgivare, skulle framhålla för Pechlin, att även om denne själv ej önskade återställa suveräniteten, alla hans manövrer likväl måste leda därhän och att utvecklingen inom kort skulle nå en punkt, där Pechlin ej längre kunde behärska situationen. Men därmed skulle han ha berett sin egen undergång.

Pechlin hade reagerat på ett sätt, som visade, att dessa föreställningar och argument ej lämnat honom oberörd. Han erkände deras berättigande och begärde till nästkommande dag ett samtal med lantmarskalken jämte några »goda patrioter», varom överenskommelse träffades.

Vid detta samtal förklarade sig Pechlin vara fullt medveten om de faror, som hotade staten, så som läget utvecklat sig. Han vidgick, att han önskat flera rådsherrars avsättning, och att han strävat att nå detta mål. Numera insåge han emellertid de olyckliga följder, som detta skulle föra med sig, och ville medverka till att rådet bevarades. Han betecknade som den mest angelägna uppgiften att undvika tillsättandet av en kommission för att döma rådet men tillade, att jäsningen fått en sådan spridning och missnöjet blivit så allmänt, att det kunde vara farligt att alltför mycket motsätta sig massan. Den kunde då tvingas att driva sakerna till sin spets.

För att i viss utsträckning tillfredsställa massan borde man därför utse en stor deputation, som skulle undersöka rådets förhållanden och inkomma med rapport till plena. Vid nästkommande plenum ämnade Pechlin eller någon av hans anhängare föreslå en dylik deputation, och han utbad sig av lantmarskalken och dennes parti, att de ej skulle motsätta sig hans förslag. I så fall ville han ärligt medverka till att deputationens betänkande

skulle framställa rådets åtgöranden i en gynnsam dager och söka få ett dylikt betänkande bifallet av plena.

Lantmarskalken hade å sin sida lovat att ej motsätta sig valet av den ifrågasatta deputationen. Omedelbart efter konferensen sände han en förtrogen till franska sändebudet för att delge denne, vad som förevarit. Vid plenum den 11 december, fortsätter sändebudet, framförde Pechlin sitt förslag.

d'Havrincour tillägger i sin rapport, att om man vågade lita på Pechlin, »un homme sans mœurs», överenskommelsen med honom skulle kunna få gynnsamma följder, så att lugnet återställdes och framgång säkrades. Under alla förhållanden ämnade lantmarskalken och hans förtrogna vara på sin vakt mot överraskningar från Pechlins sida.⁴¹

Överenskommelsen med Pechlin hade emellertid enligt sändebudets rapport den 19 december inte lett till de gynnsamma resultat, som man hoppats på. Tvärtom hade denne »intrigmakare» och hans parti med fördubblad hätskhet angripit rådet. Sändebudet hade därför på nytt vädjat till Pechlins privata intressen, och samtidigt hade lantmarskalken närmast sig oppositionsledaren genom att erbjuda honom en plats i sekreta utskottet. I gengäld hade Pechlin lovat sätta in sitt partis krafter på att rädda rådsherrarna. Pechlin invaldes också i sekreta utskottet. Hans inval vållade, framhöll d'Havrincour, förvirring bland hovets anhängare, som känt sig övergivna och förrådda.⁴²

Pechlins för hattledningen alarmerande manövrer hade man dock ej helt lyckats få bukt med, framhöll d'Havrincour en vecka senare. Bland ledamöterna i stora särskilda deputationen, vars val Pechlin med engelska penningmedel kunnat behärska, hade han insatt sex eller sju av de mest övertygade anhängarna av hovet och sina egna åsikter, fann sändebudet. Oppositions-

⁴¹ L. d. C. d'Havrincours rapport 12/12 1760. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

⁴² L. d. C. d'Havrincours rapport 19/12 1760. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

partiets avsikt hade vidare varit, att deputationen från och med den 22 december skulle träda i verksamhet och fullfölja denna även under juluppehållet. Blott genom en konferens, till vilken lantmarskalken kallat talmännen jämte Pechlin och en av dennes främsta anhängare, lyckades man avstyra denna plan. Talmännen och deras medhjälpare vägrade samtycka till deputationsarbete under julen, anslogo en hotande ton mot Pechlin och lyckades skrämma honom till eftergift.

Samma rapport, i vilken valen till stora särskilda deputationen samt beslutet angående dennas inaktivitet under juluppehållet omtalas, innehåller till slut en märklig upplysning. I korthet antyder d'Havrincour, att Fersen, Wrede och han själv enat sig om en »verklig plan». Kännedom om denna plan var förbehållen dessa tre med uteslutande av alla andra.⁴³

Då icke ens under juluppehållet den politiska spänningen lättade, satte sig d'Havrincour på nytt i förbindelse med Pechlin. Han lät, skriver han i en längre depesch den 9 januari 1761, göra Pechlin föreställningar, som gingo ut på att Pechlins politiska färd hotade det yttre och inre politiska systemet med undergång. Under dess ruiner kunde han själv bli krossad. Pechlin svarade tillmötesgående och föreslog ett personligt sammanträffande med sändebudet. Denne säger sig dock ha förordat ett möte mellan lantmarskalken och Pechlin. Ett sådant möte kom till stånd den 7 januari, och sändebudet erhöll omgående rapport från Fersen om vad som förevarit. På aftonen den 8 januari träffades slutligen d'Havrincour och Pechlin på en avtalad plats.

Pechlin hävdade då inledningsvis, att han förenat sitt parti med hovets för att motarbeta rådet och för att undgå att störtas av d'Havrincours och hans vänners motåtgärder. I övrigt tog han avstånd från »hovpartiets» program, för vilket han på d'Havrincours begäran redogjorde, samt förklarade sig vara emot varje ändring i det yttre och inre systemet.

⁴³ L. d. C. d'Havrincours rapport 26/12 1760. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

Efter dessa allmänt hållna deklARATIONER kom man in på det brännbara ämnet, räfsten med rådets politik. Fåfängt vore, hävdade Pechlin, att söka rädda alla rådsherrarna. Missnöjet med dem vore alltför starkt och allmänt spritt i alla partier. Det återstod därför, skriver sändebudet, blott att förhandla beträffande själva antalet rådsherrar, som skulle offras. Till slut enade sig d'Havrincour och Pechlin om tre. De voro Höpken, Palmstierna och Scheffer.

Efter att i sin devesch ha angivit, vilka de förhållanden voro, som oppositionen lade de tre riksråden till last, berättar sändebudet vidare, att han länge kämpat för dem. Nu visste han emellertid, och det ej blott genom överläggningen med Pechlin, att deras sak var hopplös. Likväl hade han besvurit Pechlin att göra sitt yttersta för att om möjligt rädda dem, vilket denne lovat. Slutligen hade Pechlin och d'Havrincour tillsammans enats om följande aktionsplan.

Pechlin skulle till synes ej ändra något beträffande sitt uppträdande men i hemlighet handla i samförstånd med lantmarskalken. Ingen utom Pechlin, Fersen och d'Havrincour finge känna till överenskommelsen. Pechlin skulle söka att med hjälp av sitt parti förmå hovpartiet nöja sig med avsättningen av de tre riksråden. I övrigt skulle hans strävanden gå ut på att korsa de »illasinnades» planer, speciellt i vad anginge »det inre och yttre systemet». Riksrådets avlägsnande skulle ske på ett sätt, som vore så litet förödmjukande som möjligt. Om de begärde sitt avsked, innan »dom» fallit, skulle deras framställningar beviljas. Inga politiska frågor, akter eller fördrag finge upptagas till behandling i stora särskilda deputationen. Omedelbart efter det rådsärendet slutbehandlats, skulle man ta sikte på att konsolidera systemet och sätta armén i aktionsdugligt skick. Slutligen skulle Pechlin, om och när »hovpartiet» sökte förverkliga sitt program beträffande det inre systemet, öppet återförening sitt parti med »de goda patrioternas». Pechlin bekräftade denna del av överenskommelsen med helig ed.

Å sin sida lovade d'Havrincour, att Fersen skulle avskriva alla sina gravamina mot Pechlin. Fersen skulle handla med samma uppriktighet som Pechlin i fråga om denna överenskommelse och besvara förtroende med förtroende. Lantmarskalken och sändebudet skulle hemlighålla överenskommelsen. Om den likväl röjdes av någon, skulle dennes uppgifter förnekas. På villkor att Pechlin infriade alla sina löften, skulle sändebudet, sedan lantpartiet återförenats med hattpartiet, hålla Pechlin skadeslös för omkostnader, som han kunde ha åsamkat sig. Omfattningen av denna ersättning förbehöll sig sändebudet att framdeles närmare reglera.

d'Havrincour avslutade sin rapport med påpekandet, att han och Fersen skulle vara på sin vakt mot att bli bedragna. Han trodde sig kunna försäkra, att det politiska systemet och regeringsformen skulle förbli vid makt och icke på någon punkt komma att ändras.⁴⁴

Förutom d'Havrincours rapporter kände Malmström ännu en källskrift, som skildrade överenskommelsen mellan hattledningen och Pechlin. Berättelsen härrör från Pechlin själv men tillmättes det oaktat ej någon större betydelse av Malmström. Han omnämnde den blott i en not.

Ifrågavarande skrift, som återfinnes bland A. J. von Höpkens handlingar i riksarkivets Sjöholmssamling, är odaterad men har av Höpken försetts med påskriften: »Överste Pechlins bekännelse uti januari 1767». Till formen utgöres den av en redogörelse, som Pechlin lämnat en ej namngiven person, vilken häröver upprättat en »rapport». Pechlin omtalas i tredje person. Rapporten består av två delar. Dess första och längsta del utgöres av en sammanhängande redogörelse för Pechlins förhandlingar med det franska sändebudet, Fersen och andra hattledare. Rapportens senare del, inledd med orden: »Han bedyrar, att . . .», innehåller svar på ett antal frågor, som rapportförfat-

⁴⁴ L. d. C. d'Havrincours rapport 9/1 1761. Arch. du min. des aff. étr. Paris.

taren tydiligen framställt till Pechlin, sedan denne slutfört sin berättelse.

»Pechlins bekännelse» omtalar till att börja med några möten mellan d'Havrincour och Pechlin. Vid det första av dessa möten krävde Pechlin som en »conditio sine qua non av den tillämnade föreningen», att Scheffer skulle avlägsnas ur rådet. Efter några invändningar samtyckte d'Havrincour härtill. Palmstiernas avgång accepterades av sändebudet »utan svårighet och gensägelse» i betraktande av »mössornas hot». d'Havrincour å sin sida framförde sedan som villkor för en överenskommelse, att Höpken skulle uteslutas ur rådet. Pechlin begärde med anledning härav två dagars betänketid. Genom G. Kiermans förmedling underrättade han kanslipresidenten »om en sådan anläggning mot hans person» samt erhöll företräde hos denne. Höpkens yttranden vid detta tillfälle tillfredsställde emellertid ej Pechlin, varför han beslöt »att alldeles ingå i d'Havrincours idéer». Genom C. E. Wadenstierna, en av ambassadörens förtrogna, som mellanhand utverkade Pechlin ett nytt möte med ambassadören. Vid detta tillfälle enades denne och Pechlin »om alla villkoren å ömse sidor».

Wadenstierna fick nu arrangera ett möte hos riksrådet H. H. Liewen mellan Pechlin, Fersen och Ehrensvärd. Vilken dag denna överläggning ägde rum, kunde Pechlin ej erinra sig. Vid detta möte, vilket betecknas som det första, som var förlagt till Liewens bostad, framförde Pechlin förslaget om Höpkens avgång. Ehrensvärd fann de rådande omständigheterna sådana, att man ej kunde motsätta sig förslaget, medan Liewen för sin del avstod från att yttra någon mening. Fersen slutligen »gjorde flera inkast i anseende till svårigheterna av verkställigheten och äskade betänketid». Ett nytt möte mellan »vederbörande» – deras namn uppges ej, men av sammanhanget att döma måste det ha varit desamma som vid den första konferensen hos Liewen – ägde rum kort härefter vid årets slut. Härvid förklarade sig Fersen hysa mycken »ovilja» i fråga om den tillämnade över-

enskommelsen samt avböjde att få del av de »medel och skäl, som Pechlin därtill ville bruka». Likväl nådde man slutligen enighet och »förenade sig om saken». Med några uttryck av skepsis beträffande uppriktigheten av Fersens ådagalagda tvekan avslutas Pechlins redogörelse.

Rapportens senare del, vilken som nämnts utgöres av Pechlins svar på interlokutörens frågor, upptar några punkter, vilka måste äga direkt samband med det skildrade händelseförloppet. Pechlin »bedyrade» sålunda, att han ej avhandlat »detta ämne» med någon av »partiet», ej heller vilka som »varit för eller däremot». Vidare förklarade han, att »om någon sammankomst varit tredje dagen jul, så har det endast varit hattar, för vilka man bort yppa denna således fastställda planen».⁴⁵

Detta aktstycke torde med all sannolikhet ha tillkommit på Höpkens föranstaltande eller varit avsett för dennes information. Pechlins redogörelse för överenskommelsen med hattledningen betonar nämligen framför allt sådant, som kunde vara av intresse för Höpken. De frågor, som riktats till Pechlin av interlokutören, gälla likaledes Höpken personligen.

Förhandlingarna mellan Pechlin och hattledningen skildras, som nämnts, av Malmström på grundvalen av d'Havrincours rapporter. Dennes teckning av händelseförloppet godtas i huvudsak, dock med en reservation beträffande ambassadörens försäkran att »ha gjort allt för att rädda de tre riksråden och i synnerhet Höpken». Däremot lämnar Malmström Pechlins beaktelse ur räkningen. Dess värde »kan ej vara synnerligen stort, ifall den avgivits vid en tid, då Pechlin ville stå väl med Höpken».

Tiden för förhandlingarna sträckte sig enligt Malmström från mitten av december, då de ledde till Pechlins introduktion i sekreta utskottet, till och med en vecka in på det nya året, då Pechlin den 7 januari överenskom med Fersen och följande dag

⁴⁵ Sjöholmssaml. A. J. von Höpken 6. Riksarkivet.

med d'Havrincour angående de tre riksrådens avlägsnande och Pechlins hemliga samarbete med hattledningen.⁴⁶

Malmströms sätt att taga ståndpunkt till d'Havrincours och Pechlins redogörelser är lika betecknande för hans höga uppskattning av sändebudsrapporter som för hans misstro till icke officiellt källmaterial.⁴⁷ Hans värdering av tillförlitligheten i d'Havrincours och Pechlins berättelser begränsar sig för övrigt till frågan om kontrahenternas förmenta benägenhet att om möjligt rädda Höpken. Riktigheten av d'Havrincours påståenden i denna riktning bestrides utan närmare motivering. Pechlins uppgifter åter fränkännas beviskraft med hänvisning till att de kunna ha lämnats vid en tidpunkt, då Pechlin önskade stå väl med Höpken. Någon verklig granskning av de båda källkomplexens pålitlighet har Malmström alltså ej företagit. Han har därjämte avstått från att utnyttja övrigt material, som kan kasta ljus över förhandlingarna mellan Pechlin och hattledningen.

Spelet bakom kulisserna under december i samband med ständernas behandling av frågan om en stor särskild deputation har i själva verket skildrats och kommenterats av några ledande politiker. De äro Fersen, Scheffer och Höpken. Ämnet har också mer eller mindre initierat behandlats av kronprinsens kavaljer Fredrik Sparre, vidare av den förut nämnde, till namnet okände riddarhusmedlemmen samt av översten, sedermera riksrådet G. A. Hiärne.

Fersens och Scheffers bidrag återfinnas i deras korrespondens med general Lantingshausen, vilken vid riksdagen 1755–1756 tillhörde hattpartiets inre krets. Deras meddelanden i det aktuella ämnet äro tämligen knapphändiga. I huvudsak begränsade sig de båda brevskrivarna till moraliserande betraktelser över riksdagens utveckling. Deras djupt pessimistiska komment-

⁴⁶ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia 5 s. 24 f.

⁴⁷ H. VALENTIN, Frihetstiden inför eftervärlden s. 22 f, 35. Studentföreningen Verdandis småskrifter 447. Stockholm 1942.

tarer vid höstsessionens slut ha tidigare återgivits. Ännu den 21 december var Fersen, som vi sett, övertygad om rådets nederlag.⁴⁸ Men redan några dagar senare var han mindre pessimistisk. Man finge söka mildra verkningarna av oppositionens hat till rådet, skrev han den 25 december.⁴⁹

En definitiv omsvängning i Fersens uppfattning kan konstateras några dagar in på det nya året. Den 5 januari förklarade han sig sålunda hysa ett visst hopp om att kunna mildra förföljelsens verkningar genom att begränsa dess omfattning. Åtminstone några »hederliga» män borde kunna räddas men ingalunda alla. I fråga om riksråden Höpken, Palmstierna och Scheffer återstod intet hopp om räddning. Fersen räknade rent av med möjligheten av våldsamheter för deras vidkommande. Utförligare än så ville Fersen tills vidare ej redogöra för läget, och han anbefalldes Lantingshausen till yttermera visso absolut tystnad i fråga om vad han genom detta brev erhållit kännedom om.⁵⁰

Någonting hade således inträffat, som gav Fersen anledning att se hoppfullt på framtiden, låt vara att de tre nämnda riksråden ej skulle kunna räddas. Hans brev den 13 januari bekräftar detta. »Jag har icke förlorat hoppet. Jag har tagit ett parti, varom ingen har en aning, och vilket jag ej avslöjar för någon, ej ens för Er. Eftersom det här är fråga om list, ämnar jag själv göra ett första försök. Det kommer att kräva några personliga offer, men jag bärgar åtminstone spillrorna av staten och regeringen.»⁵¹

Det viktigaste bidraget från Höpkens sida till belysning av dessa händelser utgöres av hans ovan refererade brev den 10

⁴⁸ Ovan s. 16 f.

⁴⁹ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 25/12 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

⁵⁰ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 5/1 1761. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

⁵¹ A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 13/1 1761. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

december 1760.⁵² Härutöver finnas några minnesanteckningar, vari Höpken skildrat vissa händelseförlopp vid riksdagen samt försökt att teckna deras förhistoria. De s. k. artiklarna ha tillkommit någon gång efter den 26 april 1761, medan riksdagen ännu pågick. Den första artikeln ägnas Fersen, den andra d'Havrincour.

Efter riksdagen 1756 hade Fersen enligt denna framställning samlat ett parti, som motarbetade Höpken. Till detta parti hörde Ulrik Scheffer, kanske också Tessin. Fersen hade brukat beteckna Höpken som nyckfull och beskyllt honom för att trassla till saker och ting. Höpkens en och annan gång skarpa skrivelser till armén i Pommern hade Fersen vid riksdagen 1760 tagit till förevändning för anklagelser mot Höpken. Vare sig Fersen verkligen blivit illa berörd av dessa skrivelser eller blott låtsades vara det, hade han vid olika tillfällen under den senaste tiden vid besök hos Höpken berättat om mängdens raseri mot kanslipresidenten och föreställt denne de stora olyckor, som på grund härav hotade honom. På samma sätt hade han uppträtt mot riksråden Palmstierna och Scheffer.

En sammansvärjning mellan Fersen, Ehrensvärd och Pechlin bildades i syfte att få Höpken avlägsnad. Fersen och Ehrensvärd hade som motiv för sitt deltagande i denna en önskan att vinna gottgörelse med anledning av Höpkens skrivelser till armén. Pechlins anslutning till Höpkens fiender sammanhängde med ett löfte han givit Ehrensvärd att offra Höpken mot att Ehrensvärd förstärkte Pechlinpartiet. Detta hade Pechlin vidgått för Höpken, och det bekräftades av Fersen i februari 1761.

Av greve Horn och riksrådet Liewen hade Höpken fått ytterligare upplysningar om sammansvärjningen, vilka dessa i sin tur erhållit av Rudbeck. Enligt denna källa hade den franske ambasadören alltsedan julhelgen varit överens med »triumviratet» om att avlägsna Höpken.

⁵² Ovan s. 12.

Slutligen hade J. A. Hamilton den 26 april 1761 anförtrott Höpken, att han iakttagit, hurusom Pechlin sedan julhelgen skiftat parti. Han hade inte längre som vanligt kunnat träffa Pechlin i dennes bostad om morgnarna, emedan Pechlin då regelbundet besökte Fersen. Före denna tid skulle det ha varit Pechlins avsikt att skona Höpken och behandla honom som ett fall för sig samt framföra till honom ständernas tack och uppskattning, medan räfstn med hela sin tyngd skulle drabba Scheffer och Ekeblad. Efter överenskommelsen hade emellertid Pechlin ändrat ton. Höpken misstänkte för sin del, att Fersen förrått det brev av den 10 december, vari kanslipresidenten varnat för följerna av en räfst med rådet.

I sin »artikel» om d'Havrincour hävdar Höpken, att det var sändebudets vana att ställa sig väl hos dem som övade störst inflytande på den politiska utvecklingen. Under riksdagen 1755 hade han därför avlägsnat sig från Höpken för att ansluta sig till Ulrik Scheffer och Fersen. Sedan riksdagen avslutats, hade han återvänt till Höpken. Vid nu pågående riksdag hade han på nytt intagit sin förra ståndpunkt och anslutit sig till planen att avlägsna Höpken.⁵⁸

Höpkens artiklar, som av allt att döma skrivits under affekt, bygga delvis på uppgifter i andra och tredje hand. Men han säger sig också ha haft tillgång till informationer av de i händelserna direkt indragna, främst Pechlin och Fersen. Dessa båda skulle sålunda enligt egna uppgifter ha tillsammans med Ehrensvärd beslutat verka för att Höpken avlägsnades ur rådet. Planen var ursprungligen Fersens. Pechlin hade anslutit sig till dem först efter det att han försonats med Fersen. Hans partiskifte hade kunnat iakttagas efter julhelgen. d'Havrincour slutligen hade från och med julen biträtt triumviratets planer mot Höpken.

Kanslipresidentens uppfattning om krisuppgörelsens förlopp

⁵⁸ Riksrådet --- Anders Johan von Höpkens skrifter 1 s. 106 ff.

ger motiveringen till de frågor, som 1767 enligt Pechlins bekän- nelse hade riktats till denne.⁵⁴ De avsågo enskilda moment i hän- delseutvecklingen, om vilka Höpken enligt sina minnesanteck- ningar redan tidigare erhållit spridda upplysningar. Detta gäller främst läget vid jultiden 1760. Juldagarna framstå i Höpkens anteckningar som dramats peripeti.

Utan att vara inblandad i eller ens direkt berörd av krisupp- görelsen iakttog Fredrik Sparre på nära håll spridda drag av händelseutvecklingen. Sparre ägde nämligen genom sin ställning tillgång till värdefulla nyhetskällor. Han var systerson till Carl Gustav Tessin och befullmäktigad att inta dennes rum på riddar- huset. Av sin släkting och de politiker, som umgingos i det Tessinska huset, fick han ta del av politiskt nyhetsstoff av ett slag, som ej stod envar till buds. Som kavaljer hos kronprinsen sorterade han under dennes guvernör, riksrådet Scheffer. Tjänst- göringen vid hovet, över vilken han ofta lamenterar i sin dagbok, gav honom ytterligare tillfälle att förse sig med informationer om ställningar och förhållanden. Vad han på olika vägar snap- pade upp, antecknade han omsorgsfullt i sin dagbok. Bland dessa anteckningar återfinnes också ett och annat, som har avse- ende på frågan om oppositionens planer på räfst med riksråden samt om kontakten mellan vissa oppositionsledare och hatt- ledare. Sparres notiser äro dessvärre ofta så knapphändig och osyntaktiskt avfattade, att deras tolkning en och annan gång kan vara osäker.

Den 11 november 1760 införde han i sin dagbok en notis angående ett förtroligt meddelande, som han erhållit samma dags afton, och som gällde den planerade räfsten med rådet. Angreppet skulle i första hand riktas mot S[cheffer] och P[alm- stierna], därefter E[keblad] och F[leming]. De övriga, som inbegrepos i räfsten, skulle slippa undan med »en stark skrapa».

⁵⁴ Ovan s. 25.

T[essin], H[öpken], L[agerberg] och Lö[wenhielm] skulle däremot erhålla »en stor komplimang».⁵⁵ Nästa anteckning i detta ämne infördes den 29 november. Kanslijunkaren och kavaljeren hos kronprinsen Bengt Sparre hade berättat, att Pechlins hustru för honom förklarat, hurusom »det folket begär ingenting bättre än goda ord för att göra sin fred». Redan två dagar tidigare hade Tessin nämnt detsamma för dagboks författaren. Bengt Sparre hade vidare berättat, att »H.sidan» beslutat S[cheffers] och P[almstiernas] undergång. »Å andra sidan» hade ett motsvarande beslut rörande H[öpken] fattats.⁵⁶

En ny fredstrevare från det Pechlinska hållet fick Sparre kännedom om den 2 december. Den dagen hade nämligen Pechlin enligt Sparres uppgift anförtrott Fersen, att »man» till påföljande dags plenum på riddarhuset planerade att avsätta denne som lantmarskalk, emedan han vid voteringens slut den 1 december avlägsnat sig från riddarhuset och därmed förhindrat vidare förhandlingar. Pechlins underhandsmeddelande härom hade gjorts i syfte, att Fersen »i tid måtte kunna taga sina mesurer».⁵⁷ Sparres uppgift kan så till vida verifieras, som lantmarskalken inledde plenum den 3 december med en förklaring rörande sitt uppträdande under sista plenum. Han »hade med bekymmersamhet fått höra, som skulle några av ridderskapet och adeln med missnöje ansett», att lantmarskalken avbrutit förhandlingarna efter voteringen.⁵⁸

Mera bestämda uppgifter angående förhandlingarna mellan partiledarna antecknade Sparre den 19 december. Han menade sig då veta, att en »reconciliation» vunnits. Den gick ut på

⁵⁵ F. Sparres dagbok 11/11 1760. Riksarkivet.

⁵⁶ F. Sparres dagbok 29/11 1760. Riksarkivet. Den ej fullt klara texten lyder: »Att i övrigt eftersom på H.sidan man conjurerat la perte de S. et de P. – så skulle ock å andra sidan H. . . för att contrebalancera dennes ingratitude i anseende till att då vid sista riksdag à deux doigts de sa perte, var åt Pechlin, som han hade obligation.»

⁵⁷ F. Sparres dagbok 2/12 1760. Riksarkivet.

⁵⁸ Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 3/12 1760.

»sacrifice» av tre riksråd. Över raden, där detta är skrivet, stå bokstäverna »P. S. H.», tydligen ett tillägg, som upplyser om att de tre riksråden voro Palmstierna, Scheffer och Höpken. Dessa skulle avlägnas ur rådet genom licentiering, fortsätter notisen. Härigenom vanns, att de i sinom tid skulle på nytt kunna upptagas i rådet.⁵⁹

Slutligen återgav Sparre den 29 december ett yttrande, som d'Havrincour »i dessa dagar» skulle ha fällt i samtal med en förtrogen: »Vad mig beträffar, vet jag väl, vad allt detta kommer att kosta mig. Man kommer att rappellera mig, och sedan jag återvänt till Paris, får jag bo gratis, det vill säga på Bastillen.»⁶⁰

Liksom Fersen och Scheffer underrättade general Lantingshausen om händelserna vid riksdagen, lämnade den till namnet okände riddarhusmedlemmen upplysningar i samma ämne till en officer vid armén i Pommern. Ett brev från honom av den 30 december har av en händelse blivit bevarat. I detta redogjorde han för partikonstellationens utveckling i stort under riksdagens höstsession. Framför allt uppehöll han sig vid förhållandet mellan hattpartiet samt Pechlin och hans anhängare. Hattarna hade, framhöll brevets författare, låtit lura sig till tre reconciliationer, som alla svikits av motparten, d. v. s. Pechlin. Den första av dessa överenskommelser gällde avsändandet av en deputation med uppgift att hos konungen anhålla om att capita måtte återfå sina tjänster. Ett memorial med förslag härom framfördes också av presidenten C. F. von Höpken.⁶¹ Den andra överenskommelse, genom vilken Pechlin bedrog hattarna, avsåg tillsättandet av en stor deputation för granskning av rådets beslut att låta Sverige inträda i kriget mot Preussen. Pechlin, som vid tiden för dessa underhandlingar fruktade för att hans motståndare skulle få vind i seglen, vände sig till »le G[énéral] E[hrensvärd]».

⁵⁹ F. Sparres dagbok 19/12 1760. Riksarkivet.

⁶⁰ F. Sparres dagbok 29/12 1760. Riksarkivet.

⁶¹ Jfr Sv. ridderskaps och adels riksdagsprot. 20. Bilagor s. 7.

Han bedyrade sig vara allvarligt betänkt att ingå en förlikning. »Men det vore nödvändigt att skänka en gåva till nationen», hade han hävdad. Denna gåva skulle utgöras av den nyssnämnda deputationen. Han tillade, att man genom elektorerna kunde dirigera valen till denna, så att den kom att sammansättas av moderata personer.

Hattarna samtyckte till Pechlins förslag och förlitade sig på att den nya överenskommelsen skulle garantera dem mot risken att förlora någon mer votering. Men då ärendet företogs till behandling, bedrog Pechlin hattarna än en gång genom att föreslå en helt ny procedur för tillsättandet av deputationen. Dess medlemmar skulle utses av bänkmännen och ej av elektorerna. Dock säger sig brevskrivaren tro, att Pechlin menat allvar ännu då han föreslog hattarna förlikning.

Pechlin hade insatts i sekreta utskottet, fortsätter författaren, men detta hade visat sig vara den mest ödesdigra åtgärd, som hattarna vidtagit. Härigenom hade nämligen för envar blivit uppenbart, att hattarna till varje pris sökte uppnå fred, vilket lett till ett allmänt avfall från deras parti. Pechlin för sin del var alltjämt densamme; hans parti tvingade honom att uppträda så.⁶²

J. A. Lantingshausen, som fått del av detta brev, översände en avskrift av detsamma till Fersen med förfrågan, huruvida dess skildring överensstämde med verkligheten.⁶³ Fersen brukade låta Scheffer läsa breven från Lantingshausen, och därigenom fick även Scheffer kännedom om brevet. Scheffer i sin tur visade det för F. Sparre. Alla tre ha yttrat sig över innehållet i brevet, och deras kommentarer ge en antydning om deras inställning. Brevet gav, menade Scheffer, i fråga om »revolutionerna» vid riksdagen en mycket riktig bild av allt som förekommit. Även

⁶² Anonym till anonym 30/12 1760. Bilaga till: J. A. Lantingshausen till A. v. Fersen 13/1 1761. Stavsundssaml. Riksarkivet.

⁶³ J. A. Lantingshausen till A. v. Fersen 13/1 1761. Stavsundssaml. Riksarkivet.

om Fersen ej helt delade brev författarens mening i fråga om godtrogenhet från hattarnas sida, ville dock Scheffer för sin del försäkra, att den vore riktig. Hattpolitikens nederlag fick utslutande skrivas på godtrogenhetens konto.⁶⁴ Sparre var av samma mening som Scheffer: brevet, som var beundransvärt och i alla avseenden anmärkningsvärt, målade en fulländad tavla av riksdagen fram till tiden för den stora deputationens nominering.⁶⁵

Som Scheffer antytt, ville Fersen ej i allo godta brevets framställning. Den var enligt hans mening blott delvis riktig. Författaren hade ej sett mer än ytan. Han sökte orsaken till händelserna i förhållanden, där de ej hade sin rot. Visserligen var det fruktan, girighet och skurkaktighet, som försatt hattarna i svårighet. Men det var mindre Pechlins och hans anhängares ränker än fastmer hans motståndares ärelöshet, som vållat hattpolitikens ofärd.⁶⁶

Gustav Adolf Hiärnes »Levernesbeskrivning» är en sen källa för det ämne, som här är aktuellt. Hans memoarer föreligga i olika versioner, av vilka en går fram till 1792, det år då Hiärne tog avsked som riksråd. Tillagda partier i samma manuskript beröra händelser av så sent datum som 1803. Av allt att döma vilar framställningen på tidigare anteckningar.

Hiärnes memoarer innehålla några notiser av intresse för frågan om partiarbetet före riksdagens sammankomst och under dess höstsession. För att planera hattpartiets riksdagsarbete, berättar Hiärne, bildades ett »sällskap» om nio personer, till vilka Hiärne själv och hans svåger, överstelöjtnant Fredrik Ehrensvärd hörde. Detta sällskap utökades efter lantmarskalks-

⁶⁴ C. F. Scheffer till J. A. Lantinghausen 27/1 1761. Lantingsh. saml. 13. Riksarkivet.

⁶⁵ F. Sparres dagbok 25/1 1761. Riksarkivet.

⁶⁶ A. v. Fersen till J. A. Lantinghausen [23/1 1761]. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.

valet med Fersen och »åtskilliga dess vänner». Mot vissa av partiledningens åtgärder, framför allt i fråga om utskottsvalen, fann Hiärne anledning att reservera sig. I början av december inträdde även Ehrensvärds broder Augustin Ehrensvärd i denna krets. Då han just återkommit från armén i Pommern, träffade Hiärne honom på Västberga utanför Stockholm den 1 december. Härvid redogjorde Hiärne för ställningen vid riksdagen och vad där förekommit under Ehrensvärds frånvaro.

Vid denna tid ombildades hattarnas partiledning. Sedan Augustin Ehrensvärd varit i Stockholm några dagar, lät Fersen genom honom anmoda såväl Hiärne som Ehrensvärds broder Fredrik att ej mer deltaga i sammankomsterna. Genom Ehrensvärd kunde de få del av där fattade beslut. Uppdraget att förvalta partikassan framtogs president C. F. von Höpken samt H. H. Boije. Samtidigt härmed inträffade det, att Pechlin »kom i förtroende» med Ehrensvärd och Fersen samt invaldes i sekreteta utskottet.⁶⁷

III

Redan en flyktig genomgång av det här refererade källmaterial, som av Malmström lämnats åsido, ger vid handen, att en rekonstruktion av krisuppgörelsen under riksdagens juluppehåll ej kan byggas enbart på d'Havrincours rapporter. Ambassadörens och därmed Malmströms teckning av partiöverenskommelsen isolerar nämligen denna från ett större sammanhang. Förhandlingar och överenskommelser mellan Pechlin och hattledningen förekommo långt före mitten av december 1760. I själva verket hade dylika närmanden, lät vara med växlande framgång, försökts alltifrån riksdagens början.

Enligt ett meddelande av Schack, som återgivits ovan, hade sålunda det tredje partiets ledare förmåtts lova att med sitt folk

⁶⁷ Riksrådet G. A. Hiärnes lefvernesbeskrifning. Manuskriptsaml. 48. Riksarkivet.

stödja Fersens kandidatur till lantmarskalksvalet.⁶⁸ Den okände riddarhusmedlemmen omtalar ytterligare två överenskommelser mellan hattledningen och Pechlin, vilka före mitten av december träffades på den sistnämndes initiativ. Den första gällde capitafrågan, den andra frågan om en stor deputation.⁶⁹ F. Sparre hade den 27 och den 29 november hört talas om fredstrevare från Pechlins håll. Pechlins varning till Fersen, som framfördes den 2 december, och som åsyftade oppositionens planer att vid nästkommande plenum attackera lantmarskalken personligen, var ävenledes känd av Sparre.⁷⁰ Enligt Hiärne hade Pechlins introduktion i sekreta utskottet föregåtts av att han »kommit i förtroende» hos Ehrensvärd och Fersen.⁷¹

Förhandlingarna mellan Pechlin och hattledningen efter mitten av december 1760 beteckna således ej en fullständig helomvändning från parternas sida, vilket Malmströms framställning och än mer dess källa, d'Havrincours rapporter, hävda. Förhandlingarna utgjorde blott ett upprepande av vad som ett flertal gånger tidigare ägt rum. Med tanke på den förgrundsroll d'Havrincour menar sig ha spelat vid de av honom själv skildrade förhandlingarna i december och januari är det av intresse konstatera, att han ej ens omtalas i samband med de tidigare förhandlingarna. I den mån initiativtagaren till dem anges av källmaterialet, är det Pechlin som utpekas.

Förhandlingarna i december 1760 och januari 1761 kunna uppdelas i två skeden. Under det tidigare av dem behandlades främst frågan om en stor särskild deputation, i det senare skedet gällde det rådets öde och Pechlins samverkan med hattpartiet.

Huvudkällan i fråga om det första förhandlingsskedet utgöres av Höpkens brev till Fersen den 10 december 1760. Genom detta brev äro vi underrättade om en hos general Ehrensvärd

⁶⁸ Ovan s. 5.

⁶⁹ Ovan s. 32 f.

⁷⁰ Ovan s. 31.

⁷¹ Ovan s. 35.

hållen konferens, i vilken Fersen deltog. Här träffades överenskommelse om en stor särskild deputation för granskning av rådets hållning i samband med krigsförklaringen 1757. Det fanns anledning förmoda, hade Fersen efter konferensens slut framhållit för Höpken, att genom denna åtgärd ständerna skulle kunna blidkas och förmås till nåd i fråga om rådet. Ifrågavarande konferens måste ha hållits senast den 9 december, ty Fersens meddelande härom till Höpken lämnades denna dag.

Uppfattningen, att en stor särskild deputation borde tillsättas såsom en eftergift åt den upprörda opinionen möter även hos den okände riddarhusmedlemmen. Enligt honom hade, som nämnts, Pechlin i samband med sitt fredserbjudande understrukt vikten av »en gåva till nationen», varmed han avsåg denna deputation.

Utförligt uppehåller sig d'Havrincour vid de förhandlingar, som föregingo deputationens tillsättande. Han säger sig ha tidigast den 7 december fått kännedom om Pechlins och »hovpartiets» planer på en kommission, som skulle döma rådet. Härom underrättade han sina vänner, samtidigt som han riktade vissa erinringar till Pechlin. Denne begärde ett samtal med Fersen och hans närmaste medarbetare. Vid detta möte, som ägde rum följande dag, skulle Pechlin enligt d'Havrincour ha ändrat åsikt i fråga om deputationens uppgift: den finge under inga omständigheter bli en dömande instans. d'Havrincour hade således enligt egna uppgifter genom sin vaksamhet kommit en farlig sammansvärjning på spåren. Det hade lyckats honom omstamma Pechlin samt avvärja krisen.

d'Havrincours uppgifter beträffande tiden för konferensen mellan Pechlin och hattledningen överensstämma med dem som kunna utläsas av Höpkens brev till Fersen den 10 december. Ambassadörens genom mellanhand framförda föreställningar till Pechlin kunna ha gjorts tidigast den 7 december. Konferensen ägde rum en dag senare, alltså först den 8 december. Enligt

Höpkens brev åter hölls en konferens angående deputationen senast den 9 december. Det kan därför ej råda någon tvekan om att d'Havrincours rapport och Höpkens brev avse en och samma överläggning, hållen den 8 eller den 9 december.

Men i övrigt framstå d'Havrincours uppgifter som anmärkningsvärda. Det var i början av veckan, d. v. s. tidigast den 7 december, som ambassadören enligt sin rapport fått kännedom om mössornas och Pechlins plan att tillsätta en kommission för att döma över rådet. Han varskodde genast hattledningen här-om. För en med riksdagsarbetet förtrogen iakttagare voro emellertid dessa uppgifter inaktuella. Pechlins planer mot rådet hade nämligen då lämnat det förberedande stadium, under vilket gissningar och rykten var allt man hade att hålla sig till. Redan den 5 december hade, som nämnts, Pechlins memorial föredragits i plenum.

d'Havrincours uppgifter angående Pechlins planer voro ej blott inaktuella. De voro dessutom felaktiga. Pechlin hade nämligen föreslagit en stor särskild deputation. En dömande kommission, varom d'Havrincour talar, ingick således ej i Pechlins planer. I d'Havrincours skildring är det emellertid först under konferensen mellan Pechlin och Fersen, som den förre uttalar sig till förmån för en blott granskande deputation och bestämt avvisar tanken på en kommission.

Pechlin framförde också sitt förslag om en granskande deputation vid plenum den 11 december, skriver ambassadören. Även denna uppgift är oriktig. Vid nämnda plenum företogs Pechlins memorial till behandling för andra gången. Ytterligare sex memorial, alla dagtecknade mellan den 7 och den 11 december, därav två försedda med hänvisning till Pechlins memorial, föredrogos vid detta tillfälle.⁷²

d'Havrincours skildring av de förhandlingar med Pechlin, vilka föreging beslutet om tillsättandet av en stor särskild depu-

⁷² Ovan s. 13.

tation, är således lika missvisande och delvis direkt felaktig, som den på en läsare utan tillgång till jämförelsematerial eller närmare kännedom om sakförhållandena gör intryck av att vara initierad och tillförlitlig. Ambassadören har i sin rapport genom att utelämna vissa uppgifter och framhäva sina egna insatser dramatiserat händelseförloppet. Själv framstår han som den vilken avvärjde ett katastrofalt hot. Oppositionens planer att tillätta en dömande kommission hade han förvandlat till ett ständernas beslut att utse en granskande deputation.

Det är knappast tänkbart, att d'Havrincours redogörelse lämnats bona fide. Den målmedvetet genomförda tendensen omöjliggör ett dylikt antagande. Man frågar under sådana omständigheter, varför ambassadören lämnade sina uppdragsgivare i Versailles en så felaktig bild av händelseförloppet. Något säkert svar härpå torde ej kunna presteras, men den gissningen må tillåtas, att d'Havrincour ville låta sin och hattledningens eftergift i fråga om kravet på räfst gentemot rådet framstå som en politisk seger. Mot bakgrunden av det fingerade hotet om kommission över rådet betecknade den granskande deputation, som blev ständernas beslut, en stor framgång för Frankrikes intressen och en triumf för ambassadörens habila kompromisspolitik.

Förtjänsten av att överenskommelsen mellan Pechlin och hattledningen kom till stånd räknar d'Havrincour alltså sig själv till godo. Den okände riddarhusmedlemmen däremot låter Pechlin taga initiativet till underhandlingarna. Huru härmed förhåller sig, är vanskligt att uttala sig om. Men däremot torde överenskommelsens politiska konsekvenser för parterna kunna fastställas. Såväl d'Havrincour i sin rapport som Fersen vid sitt besök hos Höpken prisade värdet av den träffade överenskommelsen. Höpken däremot ställde sig skeptisk. Huruvida hattledningen vunnit något genom sin kontakt med Pechlin, ville han starkt ifrågasätta.

Vid överläggningarna hade Pechlin krävt och erhållit hattledningens löfte att ej motsätta sig en stor särskild deputation. I

gengäld hade han utfäst sig till att låta deputationens granskning resultera i en för rådet gynnsam avveckling av det ärende, som mer än något annat bidragit till oppositionsstormen vid riksdagen. Hattledningens löfte var konkret och måste utan dröjsmål infrias. Pechlins däremot hade en vag karaktär. Dess uppfyllande var ställt på framtiden. Höpken fann det rimligt antaga, att Pechlin skulle komma att triumfera från början till slut. Överenskommelsen mellan Pechlin och Fersen måste också betraktas som en seger för den förre. För hattpartiets ledning visade det sig också nästan genast vara nödvändigt att på nytt uppta förhandlingar med oppositionsledaren.

Det senare skedet av förhandlingarna mellan hattledningen och Pechlin belyses av ett tämligen stort källmaterial. Men detta material är i regel sparsamt med konkreta tidsangivningar. Blott följande moment i händelsekedjan meddelas under angivande av datum eller omtalas i daterade, samtida handlingar.

Hiärnes uppgift om hur Pechlin »kom i förtroende» hos Ehrensvärd och Fersen måste hänföras till tiden före Pechlins inval i sekreta utskottet, vilket företogs den 17 december. Om händelserna vid denna tid uppger d'Havrincour, att Fersen närmade sig Pechlin och erbjöd honom en plats i sekreta utskottet, varemot Pechlin lovade att söka rädda riksråden. Under tiden mellan den 12 och den 19 december lät d'Havrincour göra Pechlin nya föreställningar.

Till samma tid höra ett par notiser, som meddelas den 19 december av Schack och Sparre. Den förre trodde sig veta, att Pechlin erbjudit fred mot det att han insattes i sekreta utskottet. Hans inval tolkade Schack som ett tecken på försoning mellan Pechlin och hattledningen. Sparre för sin del hade samma dag hört talas om en förlikning, vars pris var högre än blott en plats i sekreta utskottet: tre medlemmar av rådet, Palmstierna, Schaffer och Höpken, måste avlägsnas genom licentiering.

Nästa daterbara moment hänför sig till den 21 december. Den

dagen hölls enligt d'Havrincours rapport en konferens mellan bland andra Pechlin, lantmarskalken och de tre talmännen. Man beslöt uppskjuta den särskilda deputationens första sammanträde till efter juluppehållets slut. Enligt ambassadörens uppgift fattades detta beslut i strid med Pechlins önskan. Samma dag som sammanträdet skall ha ägt rum skrev Fersen till Lantingshausen, att rådets nederlag var oundvikligt.

Två dagar senare, den 23 december, rapporterade Schack, att förhandlingar i syfte att vinna Pechlin tydligtvis pågingo, och att denne möjligen var sinnad att begränsa räfsten med riksråden till några få av dem.

Efter ytterligare två dagar, den 25 december, antydde Fersen i korthet för Lantingshausen möjligheten av att mildra verkningarna av oppositionens aggressivitet mot rådet.

Följande dag, den 26 december, rapporterade d'Havrincour till Versailles, att beslut fattats angående en aktionsplan. Planen var känd blott av tre personer, Fersen, Wrede och honom själv. Samma dag torde enligt Pechlins bekännelse ett möte, vari blott hattar deltog, ha hållits. Härvid meddelades för dem en plan, som blivit fastställd.

Ett par dagar mellan jul och nyår, efter allt att döma den 27 och den 28 december, var Fersen bortrest från Stockholm.⁷³

Den 29 december noterade Sparre ett yttrande, som nyligen fällts av den franske ambassadören: denne fruktade för rappell och bestraffning.

En vecka senare, den 5 januari, ansåg Fersen, att räfsten mot rådet skulle kunna begränsas till sin omfattning. Höpken, Palmstierna och Scheffer måste dock offras.

Efter ytterligare ett par dagar, den 7 januari, träffades enligt d'Havrincours rapport och på hans föranstaltande Pechlin och

⁷³ Den 25 december meddelade Fersen Lantingshausen sin avsikt att »après demain» besöka sin syster på Steninge. Den 30 december kunde han framföra hälsningar från Lantingshausens dotter, som han träffat på Steninge. (A. v. Fersen till J. A. Lantingshausen 25/12, 30/12 1760. Lantingsh. saml. 12. Riksarkivet.)

Fersen. Följande dag möttes Pechlin och d'Havrincour. Härvid överenskoms, att Höpken, Palmstierna och Scheffer skulle avlägsnas ur rådet, och att Pechlin i hemlighet skulle samarbeta med hattledningen. Den 13 januari slutligen informerade Fersen Lantingshausen om att han vidtagit en åtgärd, varigenom han hoppades kunna rädda det väsentliga, dock till priset av några personliga offer.

Vid sidan om dessa uppgifter föreligga ett antal andra, som meddelas i samband med viss tidsangivning, dock utan att kunna exakt dateras. Dit höra notiserna i Höpkens artiklar, där julen 1760 utgör en vändpunkt i händelseutvecklingen. Redan före denna tid hade enligt Höpkens uppfattning Fersen, Ehrensvärd och Pechlin blivit överens om Höpkens avlägsnande. Från och med julen hade så d'Havrincour anslutit sig till triumviratets planer. Det hade, likaledes från och med julhelgen, kunnat observeras, att Pechlin bytt parti.

Bortsett från notisen om hattarnas möte den 26 december innehåller Pechlins bekännelse inga datumangivelser. Men den andra konferens med »vederbörande», vilken slutgiltigt reglerade hans och hattledningens uppgörelse, ägde rum vid årets slut. Pechlin förlägger således sina förhandlingar till december 1760 i motsats till d'Havrincour, enligt vilken överenskommelsen träffades den 8 januari 1761.

Av källmaterialet kan således utläsas, att en överenskommelse före riksdagens vårsession träffades mellan hattledningen och Pechlin. Bland annat tog den sikte på att några av rådets mest prominenta ledamöter skulle avlägsnas från sina poster. I fråga om tidpunkten för denna överenskommelse föreligga två motsatta uppfattningar. Höpken och Pechlin förlägga den till december 1760, d'Havrincour till januari följande år.

Det torde ej vara omöjligt att avgöra, vilken av dessa båda uppfattningar det är, som är den riktiga. Fersens brev till Lantingshausen den 5 januari 1761 erbjuder, huru summarisk dess

skildring av förloppet än är, en säker utgångspunkt för date-ringsfrågan. Under anbefallande av strängaste sekretess meddelade Fersen nämnda dag, att han nu hyste hopp om att kunna rädda situationen i stort, men att Höpkens, Scheffers och Palmstiernas öde var beseglat. Redan vid denna tidpunkt förelåg alltså ett avgörande beträffande de centrala stridsfrågorna. Härav följer, att d'Havrincours version av händelseförloppet, enligt vilken avgörandet föll först den 8 januari, måste vara missvisande. Krisuppgörelsen hade träffats redan tidigare.

Med utgångspunkt från detta konstaterande kan följande händelseförlopp rekonstrueras. Efter Ehrensvärds återkomst från Pommern inleddes mellan honom och Pechlin ett politiskt samarbete. Även med Fersen trädde Pechlin i närmare beröring, och genom lantmarskalkens förmedling bereddes vägen för Pechlin till en plats i sekreta utskottet den 17 december. Ungefär samtidigt fick Sparre höra talas om en överenskommelse, för vilken Höpkens, Scheffers och Palmstiernas avlägsnande ur rådet utgjorde en förutsättning.

Under julhelgen bragtes frågan ett stycke närmare sin lösning. Den 25 december talade Fersen om möjligheten av att begränsa omfattningen av rådets nederlag, och följande dag förklarade d'Havrincour i en depesch, att en hemlig plan för det kommande partiarbetet blivit fastställd. Efter ytterligare en dag bekantgjordes denna plan för ett antal medlemmar av hattpartiet. Den plan hattledningen inklusive d'Havrincour engagerade sig för var av sådan natur, att ambassadören fruktade för allvarliga efterräkningar från sina överordnades sida. Vid slutet av året överenskommo Pechlin, Fersen, Ehrensvärd och Liewen, att Höpken, Scheffer och Palmstierna skulle avlägsnas ur rådet. Beslutets innehåll antyddes den 5 januari 1761 av Fersen för Lantingshausen.

d'Havrincours redogörelse för avtalet med Pechlin kännetecknas av samma manipulationer med kronologien, som kunna

konstateras i fråga om hans rapport angående den stora särskilda deputationens tillkomsthistoria. Händelseförloppet har trängts samman, och de avgörande momenten ha förlagts till en senare tidpunkt än den, där de höra hemma. Detta tillvägagångssätt snedvrider hela framställningen. Det har tydligen gällt att konstruera ett dramatiskt förlopp. Först fyra dagar före ständernas sammankomst efter juluppehållet hade sålunda enligt ambassadörens rapport ett avtal träffats, varigenom garantier för det politiska systemets och regeringsformens vidmakthållande vunnits. Det var ambassadören själv, som lyckats vända utvecklingen i denna gynnsamma riktning. Den roll han i detta sammanhang säger sig ha spelat är också så dominant som gärna tänkbart. Överenskommelsen med Pechlin träffade han på egen hand. Fersens andel inskränkte sig till att han dagen förut tog del av Pechlins synpunkter och avlade rapport härom till ambassadören. Denne för sin del träffade med Pechlin i Fersens frånvaro bindande avtal, som framför allt gällde Fersens uppträdande under riksdagens fortsatta förhandlingar.

Det är uppenbart, att d'Havrincour i depeschen den 9 januari 1761 överbetonat sin egen betydelse på Fersens bekostnad. Rollfördelningen mellan Fersen och d'Havrincour vid krisuppgörelsen under riksdagens julferier har för övrigt på ett helt annat sätt kommenterats av en bland de närmast berörda, nämligen Höpken. Enligt denne kunde ambassadörens uppträdande tolkas på två sätt. Antingen hade han vid denna riksdag liksom vid föregående riksdagar slaviskt och oreflekterat följt lantmarskalkens åsikt, eller också hade han sina uppdragsgivares tillstånd att göra sig fri från Höpken. Om det senare alternativet vore riktigt, skulle det innebära, att Frankrike önskade behärska Sverige via Danmark. Sådan hade den franska regeringens plan varit både 1756 och under kriget. Dess sändebud hade funnit lantmarskalken och hans klick villiga att medverka i denna plan, medan Höpken motsatte sig den.⁷⁴

⁷⁴ Riksrådet --- Anders Johan von Höpkens skrifter 1 s. 109.

Enligt uppgifter, som Höpken lyckats erhålla från Pechlin och Fersen, fattades emellertid beslutet att störta Höpken utan medverkan från d'Havrincours sida. Först från och med jultiden anslöt sig sändebudet till denna linje. Planen att avlägsna Höpken var från början Fersens.

Lika dominant som d'Havrincours roll är i den av honom själv författade rapporten, lika betydelsefulla äro Fersens insatser i Höpkens artiklar. Det franska sändebudets åtgöranden kunna enligt Höpken rent av förklaras med att d'Havrincour kritiklöst följde Fersen i vått och torrt, en bottennotering på sändebudets inflytande och självständighet.

Den andra mera utförliga berättelsen om krisuppgörelsen vid sidan om d'Havrincours rapporter föreligger i Pechlins bekännelse. Denna skrifts källvärde bagatelliseras av Malmström med hänvisning till dess sena tillkomsttid och de omständigheter, som då kunna ha varit bestämmande för Pechlin.

Pechlins bekännelse lider givetvis av svagheten att ha avgivits flera år efter det överenskommelsen mellan oppositionsledaren och hattledningen ingicks. Berättelsens upphovsman har också själv varit medveten härom. Han är återhållsam med tidsangivningar, och i fråga om datum för den första konferensen hos Liewen säger han sig ej längre minnas dagen. Den punkt i Pechlins bekännelse, som forskningen framför allt riktat sin misstro emot, gäller Pechlins tvekan att acceptera d'Havrincours förslag i fråga om Höpkens avlägsnande. Onekligen kan det förefalla mindre sannolikt, att just oppositionens ledare skulle vara benägen att skona rådets främste man. Men det finns verkligen antydningar om att Höpken först på ett relativt sent stadium inrangeades bland de riksråd, som borde lämna sina poster. Sparre antecknade sålunda i sin dagbok, att medan vissa riksråd enligt oppositionens planer borde straffas eller erhålla en skrapa, Höpken jämte tre andra skulle bli föremål för »en stor komplimang». Först den 29 november skymtar i Sparres dagbok möjligheten

av att också Höpken måste lämna rådet, en uppgift som återkommer den 19 december. Höpkens avgång betecknas då som en av »punkterna av den vunna reconciliationen». Vad slutligen Höpken själv beträffar, framhåller han i sina artiklar, hurusom Pechlins ursprungliga avsikt gick ut på att låta kanslipresidenten bli föremål för tacksamhetsbevis från ständernas sida.

Pechlins uppgift, att han i förstone motsatte sig d'Havrincours krav på Höpkens avgång, erhåller sålunda ett visst stöd av Sparres dagboksanteckningar och av Höpkens artiklar. Det finnes därför ingen anledning betvivla riktigheten av Pechlins påstående, att tanken på Höpkens avgång emanerade från hattledningen själv och icke från Pechlin.

I sin bekännelse säger sig Pechlin ha underrättat Höpken om att d'Havrincour gjorde dennes avgång till ett villkor för en uppgörelse med Pechlin. Även denna uppgift erhåller visst stöd i Höpkens artiklar. Enligt dessa antydde nämligen Pechlin för Höpken, att Fersen och Ehrensvärd sammansvurit sig mot Höpken, och att han själv förenat sig med dem blott i syfte att vinna Ehrensvärds stöd åt sitt parti.

Ännu en uppgift av Pechlin kan sammanställas med upplysningar från annat håll. Det gäller, som nämnts, den konferens mellan hattpolitiker den 26 december, vilken Pechlin antog ha arrangerats, för att deltagarna skulle få kännedom om en plan, som fastställts. Ovan har visats, att d'Havrincours rapport samma dag bekräftar, att en aktionsplan blivit antagen. I Höpkens artiklar utpekas också julen som den tid, då avgörandet i den politiska krisen föll.

Pechlins bekännelse visar sig alltså på några punkter, som kunna kontrolleras, korrekt. Den förtjänar därför tilltro i större utsträckning, än Malmström ville medge.

Pechlins version av händelserna kring hans uppgörelse med hattledningen avviker, som nämnts, från d'Havrincours rapport såväl i fråga om kronologien som i fråga om behandlingen av Höpken. Men dessa olikheter mellan de båda berättelserna äro

ej de enda. Ej heller kunna de anses som de mest väsentliga. I varje fall är frågan om tidpunkten för överenskommelsen i och för sig av underordnad betydelse. Långt viktigare är diskrepansen i d'Havrincours och Pechlins skildringar beträffande de krafter, som drevo fram denna överenskommelse. Var det den franske ambassadören, som på egen hand träffade avgörandet, ett avgörande som hattpartiets ledning blott hade att acceptera och rätta sig efter, eller var det partiledningen själv, som på eget ansvar dikterade besluten? Följer man d'Havrincours framställning, måste man komma till det förra alternativet, följer man Pechlins, stannar man för det senare.

Ambassadörens rapport har visat sig vila på en rad felaktiga uppgifter. Konsekvent ha data och andra enskildheter arrangerats så, att ambassadören framstår som den svenska partipolitikens starke man. Hans ingripande är det, som avvärjer en för hattregimen och Frankrikes intressen i Sverige katastrofal utveckling. Att ambassadörens skildring i detta avseende är starkt tendentiös, ligger i öppen dag. Föreställningen om hans dominerande roll i samband med krisuppgörelsen kan därför, i den mån den vilar på hans egna uppgifter, avskrivras.

Under sådana omständigheter kunde det ligga nära till hands att i stället godta Pechlins skildring av händelseförloppet. Det vore likväl oförsiktigt att förbehållslöst acceptera denna version. Pechlins bekännelse har tillkommit först flera år efter händelserna. Man kan ej bortse från förekomsten av rena minnesfel i hans berättelse. Därtill kommer, att den politiska situationen under den tid som förflutit sedan årsskiftet 1760–1761 undergått sådana förändringar, som kunna ha påverkat Pechlins framställning i ena eller andra riktningen. Enskildheterna i denna berättelse kunna därför ej utan stöd i annat källmaterial godtagas. Huvudpunkterna i Pechlins skildring äro de två överläggningarna med d'Havrincour och de därpå följande konferenserna hos Liewen. Endast den sista konferensen hos Liewen kan i någon mån beläggas från annat håll. Pechlins uppgift

erhåller här indirekt bekräftelse genom Fersens brev den 5 januari. Hur det förhåller sig med de tre andra överläggningarna må lämnas därhän.

Pechlins uppfattning, att de avgörande besluten fattades av Fersen och hans närmaste medarbetare i hattpartiet, kan därför ej med stöd av källmaterialet bevisas vara riktig. Det förefaller emellertid a priori sannolikt, att det i sista hand var partiledningen, som träffade de avgörande besluten, den franske ambasadörens roll må i övrigt ha varit än så betydelsefull. Denna uppfattning erhåller stöd av Höpkens artiklar och av Fersens nyssnämnda brev.

Hattledningens överenskommelse med Pechlin kan på grundval av godtagbara uppgifter rekonstrueras i den mån den tog sikte på utrensning ur rådet av några ledamöter, som ådragit sig misshag i olika kretsar. I fråga om Scheffer och Palmstierna genomdrev Pechlin sin vilja. Men i denna framställning utnyttjat material ger intet besked om vad hattpartiets ledning lyckades uppnå med sina eftergifter. Av Fersens meddelanden till Lantingshausen framgår emellertid, att lantmarskalkens i hemlighet vidtagna åtgärder lämnade hopp om att man skulle kunna undgå ett totalt skeppsbrott. Bakom dessa antydningar måste ligga tanken på vissa utfästelser, som motparten, d. v. s. Pechlin, gjort. Vilka dessa Pechlins åtaganden voro, kan ej fastställas. Men ingenting hindrar, att de voro av den art, som d'Havrincours eljest så otillförlitliga rapport uppger. Ej heller framstår löftet om penningersättning till Pechlin för hans framtida omkostnader som osannolikt mot bakgrunden av vad som är känt rörande de frihetstida riksdagspartiernas arbetssätt.

Vad slutligen Höpkens avlägsnande ur rådet beträffar, var det ej föranlett av något yrkande från Pechlins sida. Här var det från hattpartiets främsta män, som initiativet utgick. De utnyttjade det uppkomna läget till att göra sig av med en rådsherre, vilkens politiska hållning de länge kritiserat, och för vilken de

ej mera hyste förtroende. Den allmänna krisuppgörelsen fick tjäna som kamouflage för en intern uppgörelse. För den oinvigde kunde det se ut, som om Höpken i likhet med Scheffer och Palmstierna fallit offer för oppositionens anlopp. I själva verket vilade ansvaret för Höpkens fall främst – om icke uteslutande – på Fersen personligen.

Avtalet mellan hattpartiets ledning och Pechlin, sådant det tecknas av d’Havrincour, har av forskningen brukat kommenteras i starkt fördömande ordalag. Malmström fann, att överenskommelsen sträckt »sina verkningar över hela den återstående delen av detta tidevarv och i sin mån påskyndat dess undergång». Det bidrog till »att upplösa förtroendets och hederskänslans band inom statslivet; den gav det vidriga föredömet av en byteshandel med brutna förbindelser och uppoffrade vänner; den fullbordade hattarnas moraliska ruin».⁷⁵ Denna förkastelse dom synes främst avse Fersen och d’Havrincour, trots att Malmström ej uppfattade dem utan Pechlin som initiativtagare till Höpkens avlägsnande ur rådet. Men klander har även i rikt mått riktats mot Pechlin, för att denne i samband med överenskommelsen skulle ha mottagit franskt guld.⁷⁶ »Den överlägsne intrigmakaren» gjorde sig skyldig till »förräderi».⁷⁷

Dessa moraliska värderingar kunna lämnas åsido, men den frågan må uppställas, huruvida Pechlin genom avtalet med hattledningen verkligen gjorde ett avsteg från sina egna och sitt partis principer, sådana de kommit till uttryck under riksdagens höstsession. Han hade på riddarhuset satt in sina krafter på att få till stånd en räfst med rådet för dess krigsförklaring utan efterföljande ständerkallelse och för dess försummelser i den

⁷⁵ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia 5 s. 25 f.

⁷⁶ F. LAGERROTH, Frihetstidens författning s. 555. Stockholm 1915; *dens.* i: Sveriges riksdag 1: 5 s. 185. Stockholm 1934.

⁷⁷ S. LEIJONHUFVUD, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets. I krigstid s. 155. Stockholm 1931; H. LINDEBERG, En ränksmidare. Strödda blad ur 1700-talets partistrider s. 54. Stockholm 1928.

inre styrelsen efter riksdagen 1756. Kravet på räfst var en kardinalpunkt i lantpartiets program. Överenskommelsen öppnade en genväg till detta mål. Men därmed hade alliansen med mösspartiet spelat ut sin roll. Lantpartiet och dess ledare, vilka en gång utgått ur hattpartiet, kunde under riksdagens kommande session samarbeta med hattpartiet för tillvaratagande av gemensamma intressen på lång sikt: författningens bevarande, allianssystemets och den inrikespolitiska kursens bibehållande.

IV

Fersens åtgärder till hattpolitikens räddning skulle enligt hans meddelanden till Lantingshausen förbli en strikt bevarad hemlighet. Detta lyckades också till en tid. Händelserna i samband med partiöverenskommelsen insveptes i dunkel. Den eljest så välinformerade okände riddarhusmedlemmen fann den 30 december hattpartiets läge förtvivlat. 1761 skulle komma att bli det år, då mösspartiet övertog makten i landet. Även de vid överläggningarna mellan Pechlin och hattledningen till syndabockar utsedda riksråden läto sig föra bakom ljuset. Höpkens artiklar röja, hur han själv hölls ovetande om vad som förehades. Först i efterhand lyckades det honom erhålla spridda upplysningar om de beslut som träffats. Lika desorienterad var Scheffer. Den 23 december uppger han, att man med fullständig passivitet avvaktade motpartiets steg. Den 30 december skrev han, att Pechlin alltjämt förstärkte sitt parti, och den 5 januari, att Pechlin nu kastat alla hänsyn över bord genom att avlägga ett besök hos hovet på Ulriksdal.

Schack, för vilken Scheffer var en av de främsta nyhetskällorna, fann Pechlins inval i sekreta utskottet mycket anmärkningsvärt. Han gav den 19 december uttryck åt den tanken, att invalet möjligen skett med det franska partiets medgivande. Om så vore fallet, resonerade han, finge man häri se ett tecken på försoning. Ur säker källa menade sig Schack veta, att Pechlin erbjudit fred på villkor, att han invaldes i sekreta utskottet.

Några dagar senare återkom Schack till ämnet: det föreföll, som om förhandlingar i syfte att vinna Pechlin pågingo. Han räknade även med möjligheten av att Pechlin vore villig begränsa räfsten med rådet till några få av dess mest komprometerade ledamöter.⁷⁸

Det danska sändebudet hade således kommit underhandlingarna mellan Pechlin och hattledningen på spåren. Men i början av januari 1761 menade han sig böra revidera sina tidigare åsikter beträffande dessa underhandlingar. Pechlin hade nämligen, fann sändebudet nu, uppträtt på samma sätt i sekreta utskottet, vilket var samlat under julferierna, som på riddarhuset. Alltsedan han blev ledamot av utskottet, hade icke något ärende kunnat avgöras utan votering. Detta vore bevis för att planerna på förlikning med honom strandat. Det påstods också, bland annat av Schacks »ami», att man inte längre reflekterade på att söka vinna Pechlin. Den 13 januari 1761 uppgav Schack till yttermera visso, att intet av betydelse inträffat, varför läget alltjämt var detsamma som före helgen. Vid månadens slut hävdade han, att det ej fanns någon anledning tro, att Pechlin börjat närma sig hattpartiet.⁷⁹

Voro dessa talesmän för hattsidan så föga initierade i fråga om sakernas verkliga läge, är det ej underligt, att detsamma gäller motsidans folk. Till denna kategori hörde kammarherre Carl von Gedda, vilken alltsedan 1748, då Englands sista officiella sändebud i Sverige lämnade landet, i hemlighet försåg de brittiska utrikesministrarna med regelbundet återkommande översikter rörande svenska förhållanden.⁸⁰ Den 11 januari 1761, dagen innan ständerna efter julferierna återigen sammankommo, avsände Gedda en rapport med utförlig analys av det politiska läget. Han framhöll, hur hattpartiets ursprungliga majoritet på

⁷⁸ O. v. Schacks rapporter 19/12, 23/12 1760. Rigsarkivet. Köpenhamn.

⁷⁹ O. v. Schacks rapporter 6/1, 13/1, 30/1 1761. Rigsarkivet. Köpenhamn.

⁸⁰ [C. v. Gedda] till engelska utrikesledningen 2/6, 30/6, 7/8, 29/12 1761. Publ. rec. off. London.

riddarhuset övergått till Pechlins parti. Pechlin, som vid sista riksdagen varit en av den franske ambassadörens främsta medhjälpare, berättade Gedda, hade vid innevarande riksdag genom ambassadörens åtgöranden kommit i motsatsförhållande till denne. Förgäves hade ambassadören sedermera med erbjudande av kontant vederlag sökt vinna Pechlin på sin sida. Pechlin var nu tydligen ej sinnad att släppa sitt grepp, förrän han störtat rådet.

Särskilt riktade sig oppositionsstormen på riksdagen mot riksråden Ekeblad, Palmstierna, Hamilton och Höpken. Segrade Pechlin och hans anhängare, skulle, menade Gedda, en naturlig följd bli rådsherrarnas avsättning, kanske något ännu värre. Kunde åter rådet taga hem spelet, ginge det troligen ut över Pechlins huvud. Utvecklingen hade nu gått för långt, för att en kompromiss skulle vara möjlig. Riksrådet Liewen, betecknad som en av Pechlins främsta rådgivare, hade försäkrat Gedda, att alla ansträngningar, som kunde göras för att vinna Pechlin, skulle vara fåfänga.⁸¹

Det icke minst anmärkningsvärda i detta brev är uppgiften, att Liewen var den som försäkrade Gedda om Pechlins pålitlighet. Enligt Pechlins bekännelse hade nämligen Liewen själv deltagit i beslutet om borgfred mellan lantpartiet och hattpartiet. Liewen sökte tydligen bevara dunklet kring överenskommelsen.

Även fabrikören Abraham Hedman, som brevväxlade med den landsflyktige Christoffer Springer i London, var den 23 januari av den uppfattningen, att Pechlin stod fast i sin kamp mot hattpartiet. Några oppositionsmän hade detta parti visserligen lyckats vinna med hjälp av penningar. Men Pechlin liksom Horn och Friesendorff bekämpade hattarna och hade med stora ekonomiska uppoffringar bidragit till att hålla samman det parti, som Hedman bekände sig till.⁸²

⁸¹ C. v. Gedda till engelska utrikesledningen 11/I 1761. Publ. rec. off. London.

⁸² A. Hedman till Chr. Springer 23/I 1761. Publ. rec. off. London.

Den 2 januari 1761 återgav Goodricke i Köpenhamn ett brev från »greve Düben», tydligen statssekreterare J. von Düben, vilken gjort gällande, att utvecklingen kommit in i en mycket gynnsammare riktning, än man vågat räkna med. Blott likvida medel fattades Englands vänner för att göra denna omsvängning fullständig. Mot 8.000 à 10.000 pund åtog sig »hovpartiet» utverka, att Sverige upphörde med aktiv krigföring.⁸³ Men den 7 februari återgav Goodricke ett meddelande, avsänt från Stockholm den 30 december, vilket utan omsvep hävdade, att rådet köpt Pechlin och ej längre behövde hysa fruktan för vad hovet kunde företaga sig. En vecka senare hade Goodricke ändrat mening. Brev från Stockholm bekräftade ej uppgiften, att Pechlin skiftat parti.⁸⁴

Det lyckades sålunda Pechlin och hattledningen att i flera veckor hemlighålla sin överenskommelse. Men till slut lyftes en flik av slöjan. Det skedde genom ett brev av den 3 februari, vari Fredrik II varnade Lovisa Ulrika för att lita på Pechlin. Från skilda håll, skrev den preussiske konungen, hade han mottagit brev, som framställde Pechlins karaktär i en misstänkt dager, och som gjorde gällande, att Pechlin skulle kunna förråda drottningen och hennes parti. Under ständernas julferier hade Pechlin mot löfte om en större penningssumma från den franske ambassadören utfäst sig att framdeles handla i samförstånd med lantmarskalken. Tre riksråd skulle avlägsnas. Till deras efterföljare skulle utses blott sådana personer, som lantmarskalken ville godtaga. Den stora deputationen finge ej ta befattning med några andra politiska frågor. Överenskommelsen skulle förbli Pechlins, Fersens och d'Havrincours hemlighet.⁸⁵

Fredrik II:s upplysningar om partiöverenskommelsen sam-

⁸³ J. Goodrickes rapport 2/1 1761. Publ. rec. off. London.

⁸⁴ J. Goodrickes rapporter 7/2, 14/2 1761. Publ. rec. off. London.

⁸⁵ Fredrik II till Lovisa Ulrika 3/2 [1761]. Riksrådet och fältmarskalken m. m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter, utg. R. M. KLINCKOWSTRÖM, 3 s. 322. Stockholm 1869 (utskriften). Politische Correspondenz Friedrichs

manfaller helt med d'Havrincours skildring i rapporten av den 9 januari. I själva verket torde denna rapport ligga till grund för konungens brev. Det förekom ej sällan, att den franska Stockholmsbeskickningens rapporter uppsnappades på vägen till Versailles. I Public Record Office förvaras sålunda ett stort antal avskrifter av dessa rapporter. Tydligen har den med så stor sekretess omgivna rapporten av den 9 januari på ett eller annat sätt blivit röjd och kommit Fredrik II till handa.

I d'Havrincours version blev således partiöverenskommelsen känd i Sverige. Hedman meddelade i början av mars 1761 till Springer, att dennes förutsägelser beträffande Pechlins pålitlighet visat sig vara riktiga. Pechlin hade mot en större penningssumma övergivit sina forna vänner och anslutit sig till hattpartiet. Han gjorde själv ej någon hemlighet av sitt förräderi utan var rent av så fräck, berättade Hedman, att han för vem som ville höra på talade om att han mottagit pengar. Det lönade sig inte att tjäna »oss», skulle Pechlin ha förklarat, eftersom »vi» voro fattiga och ej kunde tillfredsställa hans äregirighet och hans ekonomiska behov.⁸⁶

Så blev Pechlins övergång till hattpartiet vid årsskiftet 1760–1761 efter hand känd. Hans handlingssätt, sådant man uppfattade det, väckte till liv en storm av indignation hos de forna anhängarna.⁸⁷ Förbittringen mot honom torde i sin mån ha bidragit till hans politiska fall genom uteslutningen från riddarhuset i augusti 1761.

V

Hattledningens under riksdagens juluppehåll förda underhandlingar med Pechlin och de i samband därmed träffade överenskommelserna ha i det föregående tecknats med anlitande av

des Grossen 20 s. 212 (konceptet). Jfr Riksrådet --- Axel von Fersens historiska skrifter 3 s. 287.

⁸⁶ A. Hedman till Chr. Springer 3/3 1761. Publ. rec. off. London.

⁸⁷ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia 5 s. 40.

ett större och mera mångsidigt källmaterial, än Malmström och hans efterföljare ansett sig behöva utnyttja. För dem ha d'Havrincours rapporter varit till fyllest. Ambassadörens redogörelse för den stora särskilda deputationens tillkomst har emellertid vid en närmare granskning visat sig på avgörande punkter vara missvisande och felaktig. En analys av hans skildring av krisuppgörelsen med Pechlin ger vid handen, att även denna redogörelse måste tillmätas ett vida lägre källvärde, än vanligtvis skett. Redogörelsen har i sina huvuddrag befunnits vara ett falsifikat.

Denna kritik av den franske ambassadörens rapporter berör ett begränsat tidsavsnitt men aktualiserar icke desto mindre frågan om sändebudsrapporternas källvärde över huvud. Alltsedan C. G. Malmström riktade forskningens uppmärksamhet på de främmande sändebudens rapporter, har detta material stått i centrum för studiet av frihetstidens historia och utnyttjats som en huvudkälla till denna. Genom sina regelbundet återkommande översikter och analyser av det politiska livet i Sverige möjliggöra sändebudsrapporterna en viss kontinuitet i rekonstruktionen av händelser och företeelser. I detta avseende äro rapporterna vida pålitligare än privatbrev, som till följd av sin ojämna frekvens ofta lämna forskaren i sticket just på de punkter, där behovet av upplysning ur källmaterialet är störst.

Historien om frihetstidens partiväsen och därmed sammanhängande företeelser har i gängse framställningar byggts på material, som hämtats från sändebudsrapporterna. De utgöra också i viss mån den främsta källan till kunskap om det politiska spel, som bedrevs bakom kulisserna. En följd härav har emellertid blivit, att de främmande sändebudens betydelse i svensk politik under denna tid ofta kommit att tecknas med utgångspunkt från vad sändebuden själva inför sina respektive uppdragsgivare funnit för gott att uppge. Endast undantagsvis har dessa rapporters källvärde kunnat prövas.⁸⁸

⁸⁸ Jfr t. ex. C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia 6. 2 uppl. s. 75 not 2. Stockholm 1901; B. HENNINGS, Gustav III som kronprins s. 369. Uppsala 1953.

Sändebudsrapporterna erbjuder ett källmaterial av berättande karaktär. Det ligger i sakens natur, att en berättare gärna framhäver och överbetonar sina egna insatser, till och med räknar sig till förtjänst åtgärder, som i själva verket vidtagits av andra personer. De främmande makternas representanter utgöra intet undantag från denna regel. Ej heller ha de haft anledning att inför sina uppdragsgivare förringa sina egna insatser. De ha stundom skrivit sina herrar till behag och väsentligt överskattat sitt eget lands betydelse och den roll de som representanter för detta spelat. En följd av diplomatrapporternas kvantitativt dominerande ställning och av svårigheten att finna jämförelsematerial har också blivit, att historien om frihetstidens partiväsen i hög grad kommit att bli historien om de främmande sändebudens verksamhet, tecknad med utgångspunkt från deras egna rapporter och färgad av deras synpunkter. En kritisk granskning av detta källmaterial är en angelägen forskningsuppgift.

Gunnar Olsson.